

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра економічної та соціальної географії

На правах рукопису

ОКСЕНЧУК АНДРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

**КРАЄЗНАВЧИЙ ПРИНЦИП НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ДУБЕЧНЕНСЬКОЇ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

Спеціальність: 014. 07 «Середня освіта (Географія)»

Освітньо-професійна програма Середня освіта. Географія. Економіка

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

МАНДРИК ІРИНА ПЕТРІВНА,

кандидат географічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____
засідання кафедри економічної та соціальної географії
від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ Погребський Т. Г.

ЛУЦЬК 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	6
1.1 Суть поняття «краєзнавчий принцип навчання»	6
1.2 Основні цілі та та способи реалізації краєзнавчого принципу.....	20
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ В ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ГЕОГРАФІЇ.....	29
2.1. Методи та прийоми краєзнавчого принципу навчання при вивченні географії	29
2.2. Особливості впровадження краєзнавчого принципу навчання в шкільних курсах географії.....	36
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ДУБЕЧНЕНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	48
3.1. Методичні особливості використання інформації про Дубечненську територіальну громаду при вивченні шкільних курсів географії	48
3.2. Методичні рекомендації щодо використання місцевих матеріалів при формуванні компетентностей учнів.....	55
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні, в час коли все стрімко розвивається, в період комп'ютеризації, дитина часто не помічає навколишній світ. Навчити її спостерігати красу рідної природи, берегти і любити її – одне із завдань сучасного вчителя географії. На уроці зароджується прагнення до пізнання, яке, перш за все, має бути спрямоване на знання рельєфу, кліматичних особливостей, рослинного, тваринного світу, екологічних проблем рідного краю. Тому використання краєзнавчого матеріалу сприяє формуванню більш глибоких і міцних знань учнів, допомагає дітям пізнати красу навколишньої природи, будить їх творчі сили і веде до морального вдосконалення.

На сучасному етапі розвитку на першому плані в навчально-виховному процесі знаходиться національно-патріотичне виховання, яке в свою чергу, передбачає формування у дітей національної самосвідомості та людської гідності, а також любові до рідної землі, свого народу, його культури та історії. Не менш важливи на сьогоднішній день є зв'язок навчання із життям для формування географічно обізнаної людини, зокрема поєднання теоретичної та практичної підготовки учнів та студентів.

Підвищення теоретичного рівня знань не є ефективним, якщо воно не супроводжується практичними навичками. У цьому і полягає актуальність теми дослідження, оскільки краєзнавчий принцип є ефективною формою зв'язку географії з життям. Тому зараз, як ніколи, зростає роль краєзнавства не тільки як одного із найважливіших суспільних напрямків морально-патріотичного виховання, а й для навчання майбутніх поколінь. Краєзнавчий принцип дає змогу пов'язати в одне ціле як процес навчання, так і виховання, зокрема перетворювати теоретичні знання учнів на певні практичні вміння і навички.

Навчання географії на краєзнавчій основі – це означає організувати процес навчання так, щоб місцевий краєзнавчий матеріал був вихідним при формуванні власне географічних понять і закономірностей. Знання свого краю є необхідними для безпосередньої участі в його перетворенні.

Мета магістерської роботи – теоретичне та практичне обґрунтування краєзнавчого принципу та його ролі у вивченні шкільних курсів географії у ЗЗСО Дубечненської територіальної громади.

Виходячи з мети дослідження, вирішувалися такі завдання:

- розкрити суть краєзнавчого принципу навчання та способи його реалізації;
- охарактеризувати основні прийоми та методи краєзнавчого принципу при навчанні географії;
- розкрити методичні особливості використання краєзнавчого принципу навчання у ЗЗСО Дубечненської територіальної громади при вивченні шкільних курсів географії;
- розробити методичні рекомендації щодо використання місцевих матеріалів у навчальному процесі ЗЗСО Дубечненської територіальної громади.

Об'єкт дослідження: краєзнавчий принцип навчання географії.

Предмет дослідження: прийоми, методи, форми та особливості застосування краєзнавчого принципу при вивченні географії та формуванні предметних компетентностей у ЗЗСО Дубечненської територіальної громади.

Теоретико-методологічну основу написання магістерської роботи становлять праці таких науковців, як В. В. Бенедюк, С. Г. Коберніка, В. П. Корнеєва, М. Ю. Костриці, М. П. Крачила, В. В. Обозного, Т. С. Павловської, Б. О. Чернова та ін.

Методи дослідження. В ході написання магістерської роботи були використані як теоретичні методи дослідження, зокрема аналіз, синтез, систематизація, порівняльний, узагальнення, літературний, та і емпіричні методи (спостереження за педагогічним процесом, бесіди з учнями та вчителями), що сприяло обґрунтуванню необхідності ширшого впровадження в навчальний процес краєзнавчого принципу.

Наукова новизна магістерської роботи. Розкрито методичні особливості використання краєзнавчого принципу навчання у ЗЗСО

Дубечненської територіальної громади при вивченні шкільних курсів географії. Розроблено конспекти уроків з використанням краєзнавчих матеріалів.

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій щодо використання краєзнавчого принципу навчання при вивченні географії в ЗЗСО Дубечненської територіальної громади, зокрема у Дубечненському ліцеї. Основні положення, результати і висновки дослідження можуть бути використані у навчальному процесі закладів вищої освіти при підготовці здобувачів освіти до професійної діяльності в ході вивчення таких освітніх компонентів як «Методика шкільного географічного краєзнавства», «Методика навчання географії у закладах загальної середньої освіти», «Педагогіка» та ін.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення і результати дослідження висвітлені у тезах доповіді VIII та IX Міжнародних науково-практичних конференцій «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів» (м. Луцьк, 3-5 квітня 2024 р., м. Луцьк, 8-9 листопада 2024 р.).

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (67 найменувань), додатків. Робота викладена на 77 друкованих сторінках та містить 2 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Суть поняття «краєзнавчий принцип навчання»

Краєзнавчий принцип є одним із провідних принципів у навчально-виховному процесі. Він обґрунтовується у працях В. Корнеєва [15], В. В. Обозного [35], О. М. Топузова [58], М. Ю. Костриці, [23] Є. Й. Шиповича [65], М. М. Жупанського [8], Ю. А. Олішевської [37], В. В. Бенедюк [2; 3; 4; 41].

Краєзнавчий принцип полягає у використанні краєзнавчої інформації для вивчення основних географічних понять і закономірностей. Його реалізація передбачає не лише знайомство з рідним краєм, але й постійне інтегрування краєзнавчих знань з іншими навчальними матеріалами, а також формування в учнів практичних навичок і вмінь, пов'язаних із краєзнавством.

Краєзнавчий принцип є одним із ключових методичних принципів в освіті, який спрямований на використання місцевого матеріалу в процесі навчання та виховання. Його головна мета – привернути увагу учнів до рідного краю, його історії, природи, культури, побуту, економіки та соціальних особливостей. Використання цього принципу сприяє формуванню у молоді патріотичних почуттів, поваги до культурних і природних багатств регіону, в якому вони проживають.

Основні аспекти краєзнавчого принципу:

Змістова основа: Включення в навчальні програми інформації про рідний край: історію, географію, природу, літературу та культурні традиції. Це дає можливість учням глибше зрозуміти культурні та історичні зв'язки між минулим і сучасністю, а також роль свого регіону у загальнонаціональному контексті.

Розвиток критичного мислення та дослідницьких навичок: Учні отримують можливість займатися краєзнавчими дослідженнями, збирати матеріали з історії, географії, етнографії свого краю. Це сприяє розвитку навичок аналізу, систематизації та узагальнення інформації.

Психологічний аспект: Вивчення рідного краю сприяє створенню емоційного зв'язку з місцем проживання, підвищенню мотивації до навчання та виховання любові до рідної землі.

Методологічна основа: Вчителі використовують місцевий матеріал як ілюстративний матеріал під час пояснення загальних наукових концепцій, наприклад, фізичних, біологічних або соціальних явищ.

Взаємозв'язок з іншими дисциплінами: Краєзнавчий принцип застосовується у викладанні багатьох предметів, таких як історія, географія, література, біологія, що дозволяє робити навчання більш інтегрованим і цілісним.

Застосування краєзнавчого принципу в навчанні допомагає не тільки покращити рівень освіти, але й виховати соціально активних, відповідальних громадян, які добре розуміють своє коріння й з повагою ставляться до свого краю.

Одним з перших вивченням цього питання займався Є. Й. Шипович, який у посібнику з методики викладання географії зазначав, що краєзнавчий принцип при викладанні географії дає змогу навчати учнів географії способом старого дидактичного правила – «від відомого до невідомого», «від близького до далекого» [65. с. 64]. Саме така організація навчання надає змогу територіально розширювати краєзнавчі пошуки. Краєзнавчий принцип, розповідає автор, дозволяє організувати навчання від спостережень за близькими та знайомими місцевими географічними явищами до загальногеографічних висновків, від навичок проводити дослідження природи рідного краю до досліджень у будь-якій місцевості, від турботи про природу та примноження природних багатств свого рідного краю до охорони природних ресурсів держави.

Є. Й. Шипович у своїх працях із методики викладання географії акцентує увагу на важливості краєзнавчого принципу як основи для формування географічних знань у школі. Він підтримує ідею використання класичного дидактичного правила «від відомого до невідомого», «від близького до далекого», підкреслюючи, що цей підхід є одним із найефективніших для поступового розширення географічних знань.

Основні ідеї Є. Й. Шиповича[65]:

Дидактичний принцип «від відомого до невідомого»: Є. Шипович наголошує, що початкове вивчення географії повинно ґрунтуватися на знайомих для учнів об'єктах, таких як природа та явища їхнього рідного краю. Поступово цей метод дозволяє розширювати знання до більш віддалених і менш знайомих територій, створюючи зв'язок між локальними і глобальними географічними процесами.

Краєзнавчий підхід у географії: За допомогою краєзнавчого принципу учні можуть поступово переходити від вивчення місцевих явищ до загальногеографічних закономірностей. Такий підхід дозволяє зробити навчання більш доступним і зрозумілим для школярів, оскільки вони починають з конкретних спостережень за природою свого краю і переходять до глобальних питань.

Навчання практичним навичкам: Є. Шипович підкреслює, що краєзнавчий підхід не тільки сприяє засвоєнню теоретичних знань, але й розвиває практичні вміння: учні навчаються проводити польові дослідження, спостерігати природні явища та взаємодіяти з географічними картами і іншими джерелами. Це дозволяє їм переносити ці знання і навички на інші території та ситуації.

Формування екологічної свідомості: Важливим елементом краєзнавчого принципу, на думку науковця, є розвиток у учнів екологічної відповідальності. Починаючи з турботи про природу свого рідного краю, учні згодом усвідомлюють важливість охорони природних ресурсів у масштабах всієї

країни. Це дозволяє виховувати в учнів не лише знання, а й ціннісні орієнтири щодо охорони навколишнього середовища.

Розширення краєзнавчих пошуків: Краєзнавчий принцип також дозволяє територіально розширювати краєзнавчі дослідження, починаючи з рідного краю і поступово переходячи до інших регіонів. Це дає можливість учням вивчати як локальні, так і глобальні природні та соціальні процеси [65].

Краєзнавчий підхід є важливим інструментом для глибшого розуміння географії та природи не тільки рідного краю, а й усього світу. Він дозволяє учням формувати систематичні знання про географічні закономірності, що робить їх більш компетентними дослідниками природи та соціальних процесів у різних регіонах.

У працях українського педагогі і методиста М. Ю. Костиці краєзнавство розглядається як важливий елемент освіти, який сприяє всебічному розвитку учнів та формуванню їх національної ідентичності. [23]. Ось ширше тлумачення основних ідей Костиці М. Ю. щодо краєзнавчого принципу:

Костиця М. Ю. [23] підкреслює, що краєзнавчий принцип не є окремим елементом, а має бути органічно інтегрований у всі етапи навчального процесу. Використання краєзнавчих матеріалів у навчанні географії, історії, літератури та інших дисциплін дозволяє створити міжпредметні зв'язки, що сприяють глибшому розумінню загальних географічних, історичних і культурних закономірностей. Наприклад, вивчення географічних явищ на основі рідного краю дозволяє учням краще зрозуміти глобальні процеси через конкретні приклади.

Автор вважає, що краєзнавство має величезний виховний потенціал, особливо в контексті формування у учнів національної свідомості. Вивчення історії, культури, природних особливостей рідного краю дає дітям можливість глибше зрозуміти свою ідентичність, належність до певної території, культури і народу. Це сприяє розвитку патріотичних почуттів, усвідомленню важливості збереження культурної спадщини та природних ресурсів рідної землі.

Однією з основних ідей вченого є значення практичної діяльності учнів у краєзнавчому навчанні. Краєзнавчий принцип має передбачати не лише теоретичне засвоєння матеріалу, але й активну участь учнів у польових дослідженнях, спостереженнях, експедиціях. Це дозволяє школярам здобувати знання через практичний досвід, а не тільки через книжки. Наприклад, учні можуть проводити спостереження за природними явищами в рідному краї, вивчати його рослинність, тваринний світ, природні ресурси, а також історико-культурні пам'ятки.

Костриця М. Ю. [23] наголошує на важливості краєзнавства для розвитку в учнів критичного мислення та самостійності. Вивчення рідного краю не обмежується лише передаванням знань, а й включає в себе роботу з різними джерелами інформації, аналіз і оцінку отриманих даних. Учні вчаться порівнювати, робити висновки, формувати власну думку, що є важливою частиною їх інтелектуального розвитку.

Важливим аспектом краєзнавчого принципу є його вплив на екологічне виховання. Дослідник зазначає, що знайомство учнів з природними особливостями рідного краю сприяє розвитку екологічної свідомості та відповідальності. Під час вивчення природи учні повинні не тільки здобувати знання про її стан, але й навчатися зберігати й охороняти природні багатства. Цей аспект особливо важливий у контексті глобальних екологічних проблем, таких як забруднення навколишнього середовища, зміна клімату тощо.

Костриця М. Ю. також підкреслює, що краєзнавчий принцип є потужним інструментом для виховання моральних якостей учнів. Це включає формування почуття відповідальності перед рідним краєм, прагнення до збереження культурної спадщини, поваги до праці людей, що живуть на цій землі. Через вивчення локальних проблем учні вчаться бути не лише спостерігачами, але й активними учасниками процесу поліпшення стану свого оточення.

Цей науковець наголошує на важливості активної ролі вчителя у процесі краєзнавчої роботи. Вчитель не лише передає знання, але й координує учнівську діяльність, забезпечує їм можливості для дослідницької роботи,

екскурсій, проектів. Він має стати наставником, який допомагає школярам осмислити отриману інформацію, навчити їх практично застосовувати знання та аналізувати побачене і почуте.

Ще однією важливою ідеєю є застосування міжпредметного підходу у краєзнавчій роботі. М. Ю. Костриця вважає, що краєзнавчий принцип допомагає створити зв'язки між різними предметами, такими як географія, історія, економіка, біологія та інші. Це дозволяє учням бачити цілісну картину світу, розуміти взаємозв'язки між природними та соціальними явищами, що сприяє формуванню системи знань [23].

Через краєзнавство учні можуть розвивати свої творчі здібності, адже дослідження рідного краю відкриває перед ними безліч можливостей для творчих проектів, виготовлення макетів, проведення виставок, написання творів на основі спостережень. Це допомагає учням реалізувати свої ідеї та інтереси, розвивати творчий потенціал.

Таким чином, роботи Костриці М. Ю. [23] підкреслюють багатогранність краєзнавчого принципу і його значення не тільки для розвитку знань про рідний край, але й для всебічного розвитку особистості учня. Це принцип, який сприяє розвитку інтелектуальних, моральних та патріотичних якостей, навчає учнів відповідальності за природу, культуру та майбутнє свого краю.

Ще одним дослідником краєзнавчого принципу навчання географії є В. П. Корнеєв, який акцентує увагу на значенні краєзнавчого принципу в навчальному процесі, визначаючи його як важливий компонент у формуванні у учнів глибоких знань про рідний край, розвиток практичних умінь та навичок [15].

В. П. Корнеєв є одним з перших, хто ґрунтовно розробив теоретичні засади краєзнавчого принципу в освіті. Вони підкреслювали важливість використання місцевих матеріалів для кращого засвоєння навчальної програми та формування ціннісних орієнтирів у молоді.

Він підкреслює важливість інтеграції локальних знань у процес навчання, де учні вивчають географічні поняття через призму свого рідного краю. Це дозволяє сформувати в учнів міцні зв'язки між теоретичними знаннями та реальними умовами, з якими вони стикаються у повсякденному житті. Зокрема, йдеться про вивчення природних, соціально-економічних, культурних та історичних особливостей місцевості.

Для В. П. Корнеєва ключовим є принцип активного використання краєзнавчих матеріалів у практичній діяльності учнів. Цей принцип включає проведення спостережень, польових робіт, екскурсій та інших практичних завдань, що дозволяють учням застосовувати здобуті знання на практиці. Такі практичні методи навчання сприяють глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку навичок дослідницької роботи [15].

Він акцентує на тому, що краєзнавство є міждисциплінарним, оскільки воно охоплює не лише географію, а й історію, економіку, біологію, літературу та інші науки. Вивчення рідного краю через такі предмети сприяє формуванню цілісного розуміння, як природні та культурні процеси взаємодіють між собою.

В. П. Корнеєв рекомендує використовувати різноманітні форми роботи для реалізації краєзнавчого принципу. Серед таких форм – екскурсії, спостереження, проектна діяльність, дослідницькі роботи, а також інші активні методи, що залучають учнів до безпосередньої діяльності і дають можливість краще засвоїти матеріал.

Для В. П. Корнеєва краєзнавчий принцип є важливим інструментом для формування національної самосвідомості учнів. Вивчення рідного краю сприяє розвитку почуття гордості за свою батьківщину, розуміння її унікальності, а також відповідальності за збереження природних і культурних цінностей.

Науковець вважає, що краєзнавство є важливим інструментом для виховання екологічної свідомості у дітей. Він зазначає, що вивчення природи рідного краю допомагає учням усвідомити значення охорони навколишнього середовища, сприяє формуванню відповідального ставлення до природи і ресурсів свого регіону.

Реалізація краєзнавчого принципу також включає важливу складову науково-дослідницької роботи, коли учні не просто отримують інформацію, а й займаються самостійним збором даних, аналізом, порівнянням, формулюванням висновків. Це дозволяє розвивати в учнів навички наукового мислення і підготовлює їх до більш глибокої дослідницької діяльності в майбутньому.

Важливим принципом краєзнавчого навчання є також розвиток критичного мислення учнів. В. П. Корнеєв [15]. вважає, що вивчення рідного краю допомагає школярам формувати критичний підхід до інформації, оцінювати різні джерела даних, порівнювати різні точки зору та знаходити обґрунтовані рішення на основі отриманих знань.

Оскільки краєзнавство має велике значення для розвитку особистості учнів, В. П. Корнеєв наголошує на важливості гнучкого підходу до його реалізації. Це передбачає використання як традиційних, так і інноваційних методів і форм навчання, що адаптуються до конкретних умов школи, віку учнів та специфіки місцевості [15].

Дуже цікаву думку подає О. М. Топузов. Він визначає краєзнавчий принцип як «забезпечення всебічного вивчення учнями своєї місцевості та використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання» [58]. Науковець характеризує зміст, основні вимоги, а також способи реалізації краєзнавчого принципу навчання у сучасній загальноосвітній школі.

О. М. Топузов пропонує глибоке розуміння краєзнавчого принципу у своїх дослідженнях, наголошуючи на тому, що цей принцип має бути невід'ємною частиною сучасного навчального процесу в загальноосвітніх школах. Він визначає краєзнавчий принцип як «забезпечення всебічного вивчення учнями своєї місцевості та використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання» [58]. Це означає, що учні не лише отримують знання про свій регіон, але й активно застосовують ці знання під час навчання.

Основні положення О. М. Топузова щодо краєзнавчого принципу:

Вивчення місцевості: О. М. Топузов підкреслює важливість всебічного вивчення рідної місцевості, включаючи її історію, географію, природу, культуру та соціальні особливості. Він вважає, що лише через глибоке пізнання рідного краю учні можуть краще зрозуміти ширші географічні та соціальні процеси.

Інтеграція краєзнавчого матеріалу: Науковець акцентує увагу на тому, що краєзнавчий матеріал має бути інтегрований у різні шкільні дисципліни. Він пропонує використовувати його не лише на уроках географії, а й в історії, літературі, біології та інших предметах. Це допоможе зробити навчання міждисциплінарним і практично орієнтованим.

О. М. Топузов визначає кілька ключових вимог для ефективного впровадження краєзнавчого принципу:

- 1) систематичність: використання краєзнавчого матеріалу має бути постійним і структурованим протягом усього навчального процесу;
- 2) практична спрямованість: учні повинні не лише засвоювати теоретичні знання, але й отримувати практичні навички, наприклад, через проведення краєзнавчих досліджень, екскурсій або польових занять;
- 3) взаємозв'язок із загальними знаннями: краєзнавчий принцип має бути не ізольованим, а пов'язаним із загальними поняттями та закономірностями, що вивчаються в школі [58].

На думку О. М. Топузова, для того, щоб краєзнавчий принцип став ефективним, необхідно застосовувати кілька методів:

Екскурсії та польові дослідження. Важливо залучати учнів до практичного дослідження своєї місцевості через експедиції, екскурсії або польові роботи. Це дозволяє їм безпосередньо спостерігати природні, історичні чи соціальні явища та процеси.

Проекти. Учням можна пропонувати індивідуальні чи групові проекти, пов'язані з дослідженням рідного краю, що сприятиме розвитку дослідницьких навичок та критичного мислення [58].

Використання місцевих ресурсів. У процесі навчання важливо використовувати краєзнавчі матеріали, такі як місцеві карти, літературні джерела, музеї, архіви тощо.

Згідно з О. М. Топузовим, краєзнавчий принцип є не лише ефективним інструментом для покращення засвоєння знань, а й важливим елементом виховання. Через пізнання свого краю учні розвивають почуття відповідальності за природу і культурні цінності свого регіону, а також формують громадянські риси та екологічну свідомість.

Інший автор М. М. Жупанський, український географ і педагог, надавав особливого значення краєзнавчому принципу в навчанні географії. У своїх роботах він наголошував, що цей підхід є надзвичайно важливим для ефективного засвоєння знань. М. Жупанський підкреслював, що вивчення географії має починатися з рідного краю, оскільки знайомство з об'єктами і явищами, які учні можуть спостерігати навколо себе, допомагає зробити навчання більш цікавим і зрозумілим [8].

Вчений вважав, що вивчення географії на основі краєзнавства дозволяє учням не тільки краще зрозуміти теоретичні знання, а й сформувати стійкий інтерес до предмета. Коли школярі досліджують річки, ліси, гори або підприємства свого регіону, вони починають бачити взаємозв'язки між природними умовами, ресурсами та діяльністю людини. Наприклад, дослідження місцевих водойм чи ландшафтів сприяє кращому розумінню загальних фізико-географічних процесів.

М. Жупанський також наголошував на тому, що краєзнавчий принцип сприяє розвитку патріотизму. Знання про природу, історію, економіку та культуру свого краю формують у дітей почуття гордості за свою землю та відповідальність за її збереження. Це особливо важливо в контексті формування екологічної свідомості сучасної молоді.

Вчений акцентував увагу на необхідності використання місцевих матеріалів у навчальному процесі. Він пропонував залучати місцеві карти, статистичні дані, опис місцевих природних умов, підприємств і господарської

діяльності. Також він вважав, що практичні роботи, такі як польові дослідження, екскурсії та спостереження, є ключовими для реалізації краєзнавчого підходу. Наприклад, вивчення місцевої флори та фауни, геологічних утворень або кліматичних умов допомагає учням застосовувати знання на практиці.

Микола Жупанський зазначав, що цей підхід повинен бути інтегрованим у всі курси географії – від початкових класів, де вивчається фізична географія, до старших, де акцент робиться на економічній та соціальній географії. Навіть при вивченні глобальних тем, таких як природні ресурси світу чи економічний розвиток різних країн, порівняння з рідним краєм дає змогу учням краще зрозуміти загальні закономірності та процеси [8].

Праці автора підкреслюють, що краєзнавчий принцип не лише робить навчання географії доступнішим і практичнішим, а й виховує у школярів глибше розуміння природи та її взаємозв'язків із суспільством [8]. Ідеї вченого залишаються актуальними і сьогодні, допомагаючи формувати свідомих громадян, які дбайливо ставляться до своєї землі та її ресурсів.

Ю. А. Олішевська у своїх працях з методики викладання географії також розглядала краєзнавчий принцип навчання як важливий інструмент формування цілісного підходу до освіти. Ю. Олішевська виокремлює кілька основних принципів, які сприяють успішній реалізації краєзнавчого навчання. Ось основні ідеї та принципи, запропоновані нею [37].

Принцип локалізації знань: Олішевська Ю. А. підкреслює, що краєзнавчий принцип передбачає вивчення матеріалу через призму рідного краю, що дозволяє учням краще зрозуміти основи географії, історії, економіки та культури. Вивчення явищ, процесів та закономірностей на прикладі місцевості, з якою учні знайомі, дозволяє створити міцніші і наочніші зв'язки між теоретичними знаннями і реальним життям.

Принцип зв'язку з практикою: Одним із важливих аспектів краєзнавства є активне використання практичних методів і прийомів, таких як спостереження, польові роботи, екскурсії, дослідницька діяльність. Авторка наголошує, що

вивчення рідного краю через практичні дії дозволяє учням не лише здобувати знання, але й розвивати навички дослідників, що має важливе значення для їх загального розвитку [37].

Принцип інтеграції краєзнавства з іншими предметами: За Ю. Олішевською, краєзнавчий принцип є міждисциплінарним, оскільки він охоплює не лише географію, але й історію, біологію, літературу, економіку та інші науки. Він вважає, що поєднання різних дисциплін через краєзнавчі матеріали дає змогу створювати цілісну картину світу, допомагаючи учням зрозуміти, як різні аспекти реальності взаємодіють і взаємозалежні.

Принцип розвитку національної свідомості: Краєзнавчий принцип, на думку дослідниці, є важливим для формування національної свідомості учнів. Вивчення історії, культури та природи рідного краю сприяє розвитку патріотичних почуттів, формує глибоке усвідомлення важливості збереження культурної та природної спадщини своєї місцевості. [37]. Через краєзнавство учні вчаться цінувати традиції та культуру своєї батьківщини.

Принцип активності учнів: Важливим принципом, який Ю. Олішевська виділяє, є принцип активності учнів у процесі навчання. Він наголошує на необхідності залучення учнів до активної дослідницької діяльності, спостережень за природою і явищами, проведення власних екскурсій і проектів. Це дозволяє не тільки збагатити знання, але й розвивати вміння самостійно здобувати і застосовувати інформацію.

Принцип екологічного виховання: Краєзнавство, за Ю. Олішевською, є потужним інструментом для екологічного виховання. Вивчення місцевої природи допомагає формувати у учнів бережливе ставлення до навколишнього середовища, усвідомлення необхідності його охорони та збереження для майбутніх поколінь.

Принцип розвитку критичного мислення: Краєзнавчий принцип також сприяє розвитку критичного мислення учнів. Ю. Олішевська вважає, що через аналіз та оцінку матеріалів, пов'язаних з рідним краєм, учні здатні формувати

власні погляди, робити висновки, порівнювати факти та критично ставитись до отриманої інформації.

Таким чином, основні принципи краєзнавчого навчання, сформульовані Ю. Олішевською[37], зосереджуються на важливості інтеграції краєзнавчих знань у різні аспекти навчального процесу, розвитку національної свідомості учнів, активної дослідницької діяльності та формуванні відповідального ставлення до природи і культурної спадщини.

Дослідженням краєзнавчого принципу навчання також займалися такі науковиці як: Т. С. Павловська, В. В. Бенедюк, Г. А. Григорєва [41]. Однією з головних ідей ,які вони висвітлили у своїй праці, є систематичне впровадження краєзнавчих знань у шкільний курс географії. На їх думку, учні повинні регулярно вивчати теми, які стосуються їхньої місцевості. Це допомагає розвивати інтерес до рідного краю, формує відповідальність за його збереження та сприяє глибшому розумінню географічних процесів. [41].

Важливим аспектом роботи науковиць є залучення учнів до дослідницької діяльності. Вони підкреслюють, що участь у краєзнавчих дослідженнях допомагає школярам здобувати практичні навички: збір і аналіз даних, проведення спостережень, узагальнення отриманих результатів. Це не лише розширює їх знання, але й розвиває вміння самостійно працювати з інформацією та робити висновки.

Окрему увагу ці авторки приділяють екологічному вихованню. Вони вважають, що вивчення природи свого краю допомагає учням усвідомити важливість охорони довкілля. [41] Це формує повагу до природних ресурсів і розуміння необхідності їх раціонального використання.

Ще однією цінною ідеєю цих дослідниць є міжпредметний підхід у навчанні. Вони переконані, що поєднання географії з іншими предметами, такими як біологія, історія та література, створює цілісну картину світу і сприяє кращому розумінню культури та природи рідного краю. Такий підхід допомагає учням бачити зв'язок між різними науками, що робить навчання більш цікавим і змістовним.

Також ці автори активно підтримують використання інтерактивних методів навчання. Вони неодноразово наголошують на важливості екскурсій, практичних занять і проектної роботи, оскільки ці методи мотивують учнів до самостійного пізнання і більш активного залучення в навчальний процес. На їхню думку, інтерактивні форми навчання сприяють кращому засвоєнню матеріалу і стимулюють інтерес до географії.

Загалом, роботи цих авторів є вагомим внеском у розвиток сучасної методики викладання географії. Їх підходи дозволяють не лише глибше зрозуміти географічні явища та процеси, але й виховувати в учнів любов до рідного краю і свідоме ставлення до його збереження. Її ідеї знайшли відображення в навчальних програмах і стали важливим ресурсом для вчителів, які прагнуть зробити навчання географії не лише ефективним, а й захопливим.

Отже, теоретико-методичні основи краєзнавчого принципу навчання представлені в працях таких науковців, а саме: Є. Й. Шиповича, М. Ю. Костриці, В. П. Корнєєва, О. М. Топузова, Т. С. Павловської, В. В. Бенедюк та ін. Таким чином, основні принципи краєзнавчого навчання за В. П. Корнєєвим спрямовані на інтеграцію локальних знань у навчальний процес, використання практичних методів навчання, розвиток патріотичних і екологічних почуттів, а також формування наукового і критичного мислення учнів.

Досліджуючи внесок у розвиток краєзнавчого принципу навчання, можна сказати, що всі дослідники, включаючи Є. Й. Шиповича, [65] В. П. Корнєєва, М. Ю. Кострицю, [23] Т. С. Павловську, [41 В.] В. Бенедюк, [41] наголошують на важливості краєзнавчого підходу як основи для формування глибоких географічних знань, дослідницьких навичок та особистісних якостей учнів. В. П. Корнєєв [15] звертає увагу на інтеграцію місцевих знань для засвоєння загальних географічних понять, а Т. С. Павловська разом з В. В. Бенедюк [41] розглядають краєзнавство як основу патріотичного та громадянського виховання. Є. Й. Шипович наголошує на методологічній стороні, акцентуючи на принципі «від близького до далекого», що дозволяє учням поступово розширювати свої знання про світ, починаючи зі знайомого. Таким чином,

краєзнавчий підхід об'єднує наукове, практичне та виховне значення, сприяючи формуванню в учнів системного мислення, екологічної та громадянської відповідальності.

1.2. Основні цілі та способи реалізації краєзнавчого принципу навчання

У Новій українській школі (НУШ) одним із ключових пріоритетів є інтеграція теоретичної і практичної підготовки учнів. Ефективним засобом поєднання шкільної географії з реальним життям виступає краєзнавчий принцип навчання. [41].

Краєзнавчий принцип навчання географії є одним із ключових елементів у формуванні екологічної свідомості, практичних умінь та громадянських рис школярів. Він базується на ідеї глибокого та всебічного вивчення учнями свого рідного краю – місцевості, де вони проживають. Основні цілі цього принципу спрямовані на розвиток критичного мислення, практичних навичок, екологічної відповідальності та особистісного ставлення до довкілля.

Основні форми та методи впровадження краєзнавчого принципу навчання включають такі заходи:

- участь у краєзнавчих об'єднаннях та туристичних гуртках;
- проведення наукових краєзнавчих досліджень;
- проведення навчальних екскурсій та позакласних краєзнавчих заходів;
- використання краєзнавчих інтелектуальних ігор;
- участь у конференціях, семінарах та тематичних виставках;
- проведення уроків на природі;
- вивчення місцевих періодичних видань, краєзнавчої літератури, карт рідної місцевості;
- бесіди зі старожилами та цікавими людьми своєї місцевості;

- виконання самостійних систематичних спостережень за природними, соціальними чи економічними явищами;
- участь у факультативних заняттях із краєзнавчої тематики.

Основні цілі краєзнавчого принципу:

Формування знань про рідний край: Мета полягає в тому, щоб учні глибоко пізнали свій рідний край, його природні особливості, історію, культуру, традиції та соціально-економічні умови. Це важливо для виховання у них почуття гордості за свій край та розуміння його унікальності.

Розвиток практичних умінь та навичок польових досліджень: Польові дослідження дозволяють учням на практиці використовувати отримані знання, що сприяє розвитку навичок самостійного дослідження, аналізу природних процесів і явищ. Це можуть бути спостереження за погодою, ґрунтами, водними об'єктами, рослинністю та іншими аспектами місцевої природи.

Використання різноманітних джерел інформації: Учні навчаються працювати з різними джерелами інформації – від наукових книг і статей до карт, архівних документів, місцевих музеїв і безпосередніх спостережень. Це сприяє розвитку вміння аналізувати та інтерпретувати дані, що є важливою навичкою для майбутніх дослідників і фахівців.

Формування критичного мислення: Важливо, щоб учні не лише засвоювали отримані знання, але й могли критично оцінювати інформацію, формувати власну думку щодо різних аспектів навколишнього середовища. Це розвиває їхні аналітичні здібності та сприяє розвитку усвідомленого ставлення до отриманих даних.

Гармонійні стосунки з природою: Краєзнавчий принцип спрямований на виховання екологічної культури у школярів, що передбачає встановлення гармонійних відносин із природою. Учні повинні не тільки вивчати природу, але й розуміти її цінність, дотримуватися етичних норм у взаємодії з нею, брати участь у заходах щодо охорони навколишнього середовища.

Одна з основних цілей краєзнавчого підходу – формування у школярів розуміння їхньої відповідальності за стан навколишнього середовища. Учні

повинні усвідомлювати, що їхні дії впливають на природу та екосистеми, тому вони мають діяти відповідально, дбати про збереження природних багатств і їхнє раціональне використання.

Методи краєзнавчого принципу навчання допомагають учням краще зрозуміти свій рідний край, вивчати його природу, населення та господарство через різні види діяльності. Ці методи роблять навчання цікавим і корисним, даючи можливість поєднувати теоретичні знання з практикою.

Перш за все, важливим методом є спостереження, коли учні самі досліджують природу свого регіону: стежать за погодою, рельєфом, рослинністю, водними об'єктами або впливом людської діяльності на довкілля. Це допомагає їм побачити зв'язок між тим, що вони вивчають у класі, і реальним життям.

Екскурсії – ще один популярний спосіб. Вчитель разом із класом може організувати виїзди до місцевих лісів, річок, заводів чи інших цікавих об'єктів. На таких заняттях учні знайомляться з особливостями свого краю безпосередньо на місцевості, задають питання, спілкуються з фахівцями та ведуть записи.

Польові дослідження дозволяють учням проводити вимірювання, аналізувати зразки ґрунту, води або рослинності. Це допомагає зрозуміти, як функціонують природні компоненти на місцевому рівні.

Проекти – ще один ефективний метод. Учні можуть створювати дослідницькі роботи, наприклад, описувати екологічні проблеми свого регіону або пропонувати, як покращити стан природи чи розвивати місцевий туризм.

Не менш важливими є робота з картами та аналіз статистичних даних. Наприклад, учні вчаться читати карти свого району, аналізувати кількість населення чи оцінювати господарські ресурси. Це допомагає їм краще зрозуміти, як розвивається їхня місцевість.

Щоб дізнатися більше про історію свого краю, учні можуть працювати з книгами, статтями чи архівами, знаходити цікаві факти про свою місцевість і ділитися ними з однокласниками.

Додатково, під час уроків можна проводити експерименти. Наприклад, досліджувати властивості води з місцевих річок чи кислотність ґрунту. Це додає елементу практики та інтересу до навчання.

Практична реалізація краєзнавчого принципу:

Польові дослідження та екскурсії: регулярне проведення експедицій та екскурсій до місцевих природних об'єктів дає змогу учням безпосередньо взаємодіяти з природним середовищем та практично застосовувати знання, здобуті на уроках.

Проектні роботи: учні можуть брати участь у дослідженнях, пов'язаних з аналізом природних явищ, економічного розвитку рідного краю, що сприяє розвитку навичок самостійної дослідницької роботи.

Співпраця з місцевими громадами та науковими установами: участь у природоохоронних акціях, взаємодія з місцевими природоохоронними організаціями та науковими інститутами допомагає учням краще зрозуміти реальні екологічні проблеми та можливі шляхи їх вирішення.

Таким чином, краєзнавчий принцип навчання географії не лише забезпечує глибоке вивчення рідного краю, а й розвиває у школярів відповідальне ставлення до природи, навички польових досліджень, критичне мислення та здатність працювати з різними джерелами інформації.

Процес реалізації краєзнавчого принципу в навчанні та виховному процесі з географії слугує внутрішньопредметній та міжпредметній координації й інтеграції знань, покращення просторового мислення в учнів, усвідомлення ними ролі краєзнавчих знань та умінь при забезпеченні доцільного використання природи, а також ресурсного потенціалу свого рідного краю, шляхи вирішення економічних та соціальних проблем краю.

Краєзнавчий принцип вивчення географії, як описується в працях О. М. Топузова, можна реалізувати такими шляхами: активного використання форм та методів краєзнавчої роботи, встановлення зв'язків між змістом будь-якого курсу географії та знаннями, які отримують учні в результаті безпосереднього дослідження рідного краю, конкретизації загальних теоретичних положень

прикладями природи, господарства своєї місцевості, узагальнення результатів дослідження свого краю.

Географічні поняття, що вивчаються учнями на прикладі свого рідного краю, власних спостережень, сприймаються набагато краще і запам'ятовується значно легше та надовше.

Зв'язок із найближчим навколишнім середовищем надає практичного спрямування навчанню, у школярів виробляються навички правильного поводження в природному середовищі, покращується такі навички як спостережливість, з'являються в дітей інтереси до екологічних проблем. Відомості про свою місцевість – це ніби «навчальна лабораторія» для географа, яка потрібна так само, як фізику чи хіміку – шкільна лабораторія.

Систематичне вивчення природи краю, його населення та господарства дозволяє:

- цілеспрямовано сформувані наукове світосприйняття;
- виховувати в дітей патріотизм;
- навчити бережливого ставлення до природи;
- любов до Батьківщини.

Краєзнавство є основним при формуванні в учнів наукового світосприйняття.

Краєзнавчий принцип навчання відіграє важливу роль у формуванні навчальної та виховної системи в школах, забезпечуючи тісний зв'язок між знаннями, які учні отримують у процесі вивчення географії, історії, біології та інших дисциплін, з їхньою власною місцевістю. Цей принцип поєднує пошуково-дослідницьку, навчально-пізнавальну та суспільно-корисну діяльність учнів, що дозволяє їм глибше розуміти природу і суспільне життя рідного краю, а також розвиває їхню національну самосвідомість і світогляд. [65].

Досвід учителів свідчить про широке застосування краєзнавчих навчальних засобів на уроках, особливо використання об'єктно-натуральних матеріалів. Зокрема, виділяють реально-географічні та фрагментарно-

географічні об'єкти. Реально-географічні об'єкти – це ті, що вивчаються безпосередньо на місцевості, де вони розташовані, і сприяють формуванню чітких уявлень про цю місцевість. До таких об'єктів належать форми рельєфу, відслонення гірських порід, породи дерев, культурні пам'ятки тощо. Фрагментарно-географічні об'єкти, як-от колекції гірських порід або гербарії, є фрагментами природного середовища, що дозволяють учням вивчати ці об'єкти безпосередньо в класі.

Використання об'єктно-натуральних матеріалів є ефективним завдяки важливості сенсорного сприйняття на початковому етапі навчання, що додає навчальному процесу пізнавальної, творчої та емоційної глибини. Фрагментарно-географічні об'єкти є цінними наочними матеріалами, які допомагають учням краще зрозуміти природу та середовище свого краю. Ці об'єкти школярі часто виготовляють разом із учителями, що сприяє закріпленню навчального матеріалу.

Краєзнавчі наочні засоби поділяються на кілька типів. До натуральних матеріалів належать колекції мінералів, гірських порід, зразків ґрунту, насіння, плодів, комах та інші природні зразки рідного краю. Картографічні засоби включають карти місцевості, зокрема населених пунктів, районів та контурні карти області. Серед об'ємних засобів виділяють панорами та макети рослинності, моделі рельєфу та природних об'єктів краю. Ілюстративні матеріали – це малюнки, фотографії, альбоми, що демонструють природні та соціальні аспекти рідного краю. До графічних матеріалів належать схеми зв'язків між об'єктами, діаграми, графіки. Нарешті, аудіовізуальні засоби включають слайди та кінофільми, що відображають природу й суспільне життя регіону.

Краєзнавчі засоби навчання використовуються на уроках під час бесід, які допомагають спрямувати розумову діяльність учнів на аналіз та узагальнення навчального матеріалу. Це дає можливість школярам не лише виявляти типові й особливі риси об'єктів, що вивчаються, а й розвивати абстрактне мислення. Результативність зростає за умови оптимального поєднання різних методів

роботи, включаючи постановку проблемних завдань, використання інтерактивних технологій, а також поєднання традиційних і нетрадиційних підходів до викладання.

Основні аспекти краєзнавчого принципу:

Пошуково-дослідницька діяльність: Краєзнавчі проєкти та завдання сприяють розвитку в учнів дослідницьких навичок і критичного мислення. Учні вчаться проводити дослідження природних ресурсів, екологічного стану місцевості, аналізувати місцеві культурні та економічні процеси. Вони здійснюють експедиції, польові дослідження, проводять опитування мешканців, працюють із архівами та історичними документами.

Навчально-пізнавальна діяльність: Краєзнавчий підхід сприяє глибшому та змістовнішому засвоєнню матеріалу. Учні вивчають місцеву природу, історію, економіку та соціальні процеси, порівнюючи нові знання з власним життєвим досвідом. Такий підхід полегшує сприйняття абстрактних понять, оскільки вони пов'язуються з конкретними прикладами з реального життя.

Формування національної самосвідомості: Вивчення історії, культури та природного середовища рідного краю сприяє формуванню національної самосвідомості. Учні починають усвідомлювати себе частиною певної історичної, культурної та природної спільноти. Це виховує в них патріотизм, відповідальність перед майбутніми поколіннями та відчуття належності до своєї країни та регіону.

Всебічний і гармонійний розвиток особистості: Завдяки краєзнавчому підходу учні не тільки здобувають знання про місцеві особливості, але й розвивають свою особистість у цілому. Вони навчаються критично оцінювати інформацію, встановлювати зв'язки між отриманими знаннями та власним досвідом, формують відповідальність за природу та культурну спадщину рідного краю. Це сприяє їхньому гармонійному розвитку та підготовці до активної участі в житті суспільства.

Краєзнавчий підхід в навчанні може вирішувати такі питання:

1) Виявлення схожостей і відмінностей: Учні навчаються порівнювати природні та культурні явища свого краю з іншими регіонами. Це дозволяє їм глибше розуміти загальні закономірності та унікальність окремих місць.

2) Порівняння нових знань із життєвими спостереженнями: Нові знання учні зіставляють зі своїми власними спостереженнями та досвідом, що полегшує засвоєння матеріалу. Вони не просто запам'ятовують інформацію, а формують уявлення на основі порівняння з відомими їм прикладами з життя.

3) Застосування отриманих знань на практиці: Учні вчаться застосовувати свої знання в реальних життєвих ситуаціях – це може бути організація екологічних проєктів, розробка туристичних маршрутів або участь у місцевих ініціативах. Це сприяє розвитку практичних навичок і впевненості у власних силах.

4) Спостереження за об'єктами навколишньої дійсності: Учні набувають вміння не лише здобувати знання, але й активно спостерігати за явищами навколо них. Це допомагає їм розвивати уважність, критичне мислення та здатність робити висновки на основі власних спостережень.

Зараз багато вчителів та методистів у своїй роботі використовують краєзнавчий принцип, оскільки його дидактичний потенціал є невичерпним. Адже саме краєзнавство має неоціненне значення для повноцінного засвоєння дітьми основ науки. Воно розширює та поглиблює знання, сприяє розвитку в учнів творчих здібностей, сприяє допитливості, активності, формує світогляд дітей. Це надзвичайно хороший засіб патріотичного, морального та естетичного і трудового виховання.

Отже краєзнавчий принцип навчання в НУШ спрямований на глибоке вивчення рідного краю, його природи, історії, культури та соціально-економічних особливостей. Він дозволяє поєднувати теоретичні знання із практичними навичками, розвиваючи у дітей екологічну свідомість, критичне мислення та почуття відповідальності за своє середовище. Учні набувають досвіду роботи з інформацією, аналізують природні й соціальні явища, формують власну думку та вчаться шанувати унікальність рідного краю.

На практиці цей підхід реалізується через екскурсії, польові дослідження, інтерактивні проекти, уроки на природі, а також залучення до роботи з локальними історичними та природними джерелами. Учні досліджують стан довкілля, вивчають місцеву історичну спадщину, пропонують ідеї для її збереження та сталого розвитку. Важливими є також заняття, які дозволяють застосовувати знання з картографії, природознавства та екології для вирішення конкретних практичних завдань.

Краєзнавчий підхід не лише поглиблює знання учнів, а й формує їхні особистісні якості: патріотизм, відповідальність та любов до природи. Він сприяє гармонійному поєднанню навчання з вихованням екологічної культури, активної громадянської позиції та свідомого ставлення до свого регіону, його збереження й розвитку.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ В ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ГЕОГРАФІЇ

2.1. Методи та прийоми краєзнавчого принципу навчання при вивченні географії

Методи та прийоми краєзнавчого принципу навчання географії охоплюють різноманітні підходи до організації навчальної діяльності, що сприяють глибокому засвоєнню знань про рідний край та їх подальшому застосуванню. Вони включають як класичні, так і сучасні підходи до навчання, з акцентом на практичні та дослідницькі навички учнів.

Методи та прийоми навчання географії є важливими складовими навчально-виховного процесу, оскільки вони дозволяють учням глибше зрозуміти навколишній світ через вивчення своєї місцевості. Окрім теоретичного матеріалу, учні набувають практичних навичок дослідження, аналізу та інтерпретації географічної інформації. Використання цих методів сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та відповідального ставлення до рідної природи і суспільства.

Використання краєзнавчого принципу при вивченні географії допомагає, насамперед, всебічно розвивати світогляд учнів, розуміння сутності природних явищ, привити їм навички споглядати світ ніби очима дослідника. Вони самі стають наче дослідники власного рідного краю. Використання цього принципу навчання географії потребує від вчителя вміння поєднання найрізноманітніших методів та прийомів навчальної роботи учнів.

Вивчення та засвоєння нових географічних понять та навичок відбувається у процесі безпосереднього вивчення краю, а також з розповідей вчителя, літератури так і використання під час уроків матеріалів і предметів, наочності яка була складена на крайовому матеріалі.

Навчальні програми, особливо з географії, активно підтримують краєзнавчий підхід, підкреслюючи важливість систематичних спостережень за природними та соціально-економічними процесами у рідній місцевості. Це робить навчання більш конкретним, практичним і наближеним до реальних умов життя учнів [30].

Основні положення краєзнавчого підходу в навчальній програмі.

Систематичні спостереження за природними явищами. В рамках навчальних програм учням пропонується регулярно проводити спостереження за різними природними явищами у своїй місцевості. Це включає: спостереження за погодними умовами, сезонними змінами та кліматичними явищами; вивчення стану місцевих водойм, лісів, рельєфу; спостереження за рослинним і тваринним світом рідного краю.

Такі завдання дозволяють учням краще зрозуміти загальні географічні закономірності через конкретні приклади з їхнього життя. Наприклад, вони можуть аналізувати погодні зміни в залежності від пори року, порівнювати типи рослинності в різних природних зонах, спостерігати за змінами в екосистемах через антропогенний вплив.

Спостереження за трудовою діяльністю місцевого населення. Навчальна програма передбачає також спостереження за соціально-економічними процесами, особливо за трудовою діяльністю людей у рідній місцевості. Це допомагає учням зрозуміти взаємозв'язок між географічними умовами та економічною діяльністю.

Спостереження за сільськогосподарськими роботами, що можуть залежати від місцевого клімату, ґрунтів та природних ресурсів.

Аналіз економічної діяльності, включаючи промислові та транспортні об'єкти, торговельні та фінансові установи, а також різноманітні форми виробництва, характерні для регіону.

Такі спостереження дозволяють учням зрозуміти специфіку економіки свого регіону та її роль у національному масштабі, формують базу для майбутнього аналізу економічних процесів на глобальному рівні.

Практичні роботи на основі краєзнавства. Навчальна програма передбачає виконання ряду практичних завдань, які базуються на місцевому краєзнавчому матеріалі. До таких робіт можуть належати: проведення картографічних досліджень, створення карт місцевості; вимірювання параметрів місцевих природних об'єктів (річок, озер, гір); визначення типів ґрунтів, рослинності, вивчення екологічної ситуації.

Практичні завдання дають учням змогу не лише вивчати місцеву географію, але й застосовувати знання на практиці. Це сприяє розвитку дослідницьких умінь, вмінню працювати з географічними приладами, проводити вимірювання та аналіз.

Навчальні екскурсії. Навчальна програма рекомендує організацію екскурсій, які є важливою частиною краєзнавчого навчання. Екскурсії можуть бути різних типів:

- екскурсії до природних об'єктів (парки, лісові масиви, заповідники), де учні можуть спостерігати за природними явищами і процесами;
- відвідування економічних об'єктів (фабрик, заводів, сільськогосподарських господарств), що дозволяє учням побачити на власні очі, як працюють виробничі процеси, залежно від географічного розташування та ресурсів.

Такі екскурсії допомагають учням поєднувати теоретичні знання з практичними спостереженнями та дослідженнями, сприяють формуванню цілісного уявлення про взаємодію природних і соціальних факторів у рідному краї.

Роль краєзнавчих проектів. Програми також заохочують організацію краєзнавчих проектів, під час яких учні самостійно збирають інформацію про певні аспекти рідного краю. Це може включати написання дослідницьких робіт, створення мультимедійних презентацій або навіть підготовку краєзнавчих експозицій для шкільних музеїв.

Проекти сприяють не лише поглибленню знань про місцевість, але й формуванню дослідницьких, аналітичних навичок, вміння працювати в команді та презентувати результати своїх досліджень.

Краєзнавчий принцип у навчальній програмі з географії забезпечує цілісний підхід до вивчення географічних явищ, даючи учням можливість вивчати рідний край як основу для розуміння глобальних процесів. Систематичні спостереження, практичні роботи, екскурсії та краєзнавчі проекти дозволяють учням не лише отримувати нові знання, але й застосовувати їх на практиці, що робить навчання більш ефективним і змістовним.

Прикладами таких досліджень може бути ведення календаря погоди учнями, в якому вони записують свої спостереження за погодою, проведення досліджень на місцевості (рух за азимутом, орієнтування на місцевості, визначення напрямку вітру та обробка їх результатів). Ці результати можна оформити у вигляді таблиць і графіків, схем і картосхем, діаграм і картодіаграм тощо.

Взагалі при краєзнавчому підході у викладанні географії та природознавства педагоги широко використовують практичні та самостійні роботи, а також різноманітні спостереження та дослідження. Метою даної діяльності є прищеплення дітям практичних навичок та навиків. Прикладом навчальної екскурсії є екскурсія до одного з ландшафтів своєї місцевості, на виробництво тощо [13].

Зокрема навчальні та краєзнавчі екскурсії є найбільше широко застосовуваними формами позакласної навчальної роботи з географії, яка в свою чергу допомагає наповнити знання учнів необхідними для них знаннями з краєзнавства і будуть мотивувати та заохочувати учнів подальшого вивчення географії.

Нажаль, самими вказівками з навчальної програми зв'язок географії та краєзнавства не обмежується. Наприклад, ще можна пов'язати туристично-краєзнавчий матеріал разом із краєзнавчим за допомогою деяких методів та

прийомів в залежності від теми, структури та змісту уроку. Протягом уроку використовується матеріал, який є знайомим для дітей, саме той, який діти отримували під час як екскурсій, так і туристських походів, той який вони одержали в результаті власних спостережень і досліджень.

Зокрема, чим більше учні мають у своєму розпорядженні туристичного та краєзнавчого матеріалу, тим вони краще знають свій рідний край та детальніше його вивчили. Також, чим активніше проходять уроки географії, тим і глибше засвоюватиметься програмний навчальний матеріал. Насамперед, найефективніше вони діють тоді, коли їх поєднують з методами і прийомами заохочення учнів до навчальної діяльності. Використання в процесі викладання географії туристсько-краєзнавчого матеріалу привертає у дітей значну увагу та інтерес до вивчення даного предмету [11].

Оскільки у шкільних підручниках майже не міститься краєзнавчого матеріалу, найголовнішим джерелом краєзнавчої інформації є саме вчитель та його слово і розповіді дітям. Саме розповідь педагога, яка буде супроводжуватись ілюстраціями та демонстраціями краєзнавчого пізнавального матеріалу, а саме фото, гербарій, малюнки, різні предмети, відео, що стосуються рідного краю, для дітей є найбільш пізнавальним та цікавим, особливо, якщо саме цей краєзнавчий матеріал був зібраний самим вчителем, або іншими дітьми під час своїх туристичних подорожей та походів по рідному краю. В свою чергу, робота вчителя, що використовує у своїй роботі краєзнавчий принцип навчання, є неможливою, якщо педагог не буде залучати найрізноманітнішу краєзнавчу літературу та місцеві карти краю.

Дуже часто вчителі, які навчають дітей географії, застосовують такий прийом ведення туристсько-краєзнавчого матеріалу при проведенні уроку географії, як постановка запитань щодо географічних об'єктів, природних явищ так і процесів у рідному краї та в районах подорожей туристів для порівняння них із тими, які саме вивчаються, з метою більш кращого запам'ятовування програмного матеріалу [11].

Розповідь вчителя, бесіда, лекція, інструктаж – все це є словесними методами, котрі педагог повинен активно застосовувати при ознайомленні учнів із краєзнавчим матеріалом.

Бесіда – це ефективний метод, який широко використовується педагогами для здійснення краєзнавчого підходу при викладанні географії. В залежності від дидактичних настанов уроку виділяють такі різновиди бесіди:

- евристична бесіда – використовується з метою підведення учнів до нових для них самих узагальнення нових знань та самостійних висновків;
- перевірна бесіда – застосовується зазвичай переважно при перевірці знань учнів, коли вчитель пропонує проілюструвати теоретичні знання місцевими відомостями, фактами та прикладами з навколишнього середовища;
- повторювально-узагальнююча бесіда – може використовуватися, коли необхідне узагальнення та повторення того щойно вивченого матеріалу з метою встановлення знань учнів та їх уміння показувати знання географічних понять місцевими фактами, відомостями і прикладами [58].

Коли вчитель проводить уроки географії в формі бесіди, то він ставить питання саме в той момент, коли потрібно сформулювати правильне уявлення про певні ознаки географічних об'єктів з метою з'ясування причин виникнення явищ та процесів. Також це здійснюється для виявлення взаємозв'язків між окремими компонентами природного середовища, а також між людиною та природою, зокрема визначення природничо-географічних та соціально-економічних закономірностей суспільства.

При мотивуванні навчальної та пізнавальної діяльності дітей необхідне використання інтерактивних ігор, які в свою чергу окрім потрібного для перевірки матеріалу, мають питання краєзнавчого напрямку спрямування.

Проаналізувавши, можна зробити такі висновки що усі ці методи та прийоми, використовуються на занятті, що будується на основі краєзнавчого

принципу навчання. В свою чергу форми позакласної роботи з краєзнавчо-туристичної роботи взагалі набувають невичерпні можливості [58].

Як зазначають науковці, традиційними та дуже цікавими є такі форми пізнавальної роботи як проведення туристичних, так і краєзнавчих екскурсій, туристичний похід екологічними стежками рідного краю. За період екскурсії чи походу добре вивчається місцевість та збирається учнями матеріал для подальшого використання. Зокрема це можуть бути фото, відео, гербарій, створення планів чи карт, збір інформації про досліджувані об'єкти та ін.

Найбільш поширеною та доцільною є діяльність краєзнавчо-туристичних об'єднань та гуртків, клубів. Гурткова діяльність має за мету можливість глибоко вивчати зміст, форми та методи краєзнавчих досліджень та проводити їх, займатись туристичною діяльністю.

Отже, використання краєзнавчого підходу в навчанні географії має важливе значення для глибокого розуміння учнями рідного краю, що сприяє не лише засвоєнню географічних понять, а й розвитку практичних і дослідницьких навичок. Методи, такі як спостереження за природними явищами, аналіз соціально-економічних процесів, практичні роботи, екскурсії та проекти, забезпечують тісний зв'язок між теоретичними знаннями і реальним досвідом учнів. Цей підхід також допомагає формувати екологічну свідомість, патріотизм та відповідальність за збереження місцевої природи.

Краєзнавчий принцип навчання дозволяє створити більш конкретну, практичну та доступну для учнів систему знань, де вони можуть на власному досвіді спостерігати за змінами в природі та соціумі, взаємодіяти з місцевими об'єктами та явищами. За допомогою таких методів, як екскурсії, туризм та дослідження, учні отримують можливість працювати з реальними матеріалами та інформацією, що допомагає їм глибше зрозуміти не лише місцеві, але й глобальні географічні процеси.

Незважаючи на важливість краєзнавчого підходу, його ефективність значною мірою залежить від вміння вчителя організувати навчальний процес, використовуючи різноманітні методи і прийоми, такі як лекції, бесіди, інтерв'ю

та інтерактивні ігри. Позакласна робота, зокрема через туристичні та краєзнавчі гуртки, дає учням можливість поглиблювати свої знання, розвивати індивідуальні інтереси і здібності, що в результаті сприяє більш глибокому пізнанню рідного краю та географії в цілому.

2.2. Особливості краєзнавчого принципу навчання в шкільних курсах географії

У ЗЗСО Дубечненської ТГ при вивченні географії використовуються дві навчальні програми за редакціями двох різних авторів.

У 6 та 7 класах використовується модельна навчальна програма Нової української школи (НУШ) за редакцією Запотоцький С.П., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Совенко В.В., Даценко Л.М., Назаренко Т.Г., Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Нікитчук А.В., Яценко В.С., Довгань Г.Д., Грома В.Д., Горовий О.В. [31].

Модельна програма навчання географії, яка розроблена О. Запотоцьким, відображає сучасні підходи у викладанні цього предмета та націлена на формування у школярів ґрунтовних знань про природу, соціально-економічні та культурні особливості світу й України. Основна мета програми – дати учням не просто знання фактів, а й розвинути аналітичні навички, вміння мислити критично, що стане важливою основою для їхньої адаптації до сучасного світу з його глобальними викликами.

На початкових етапах навчання школярі знайомляться з базовими поняттями географії, такими як картографія, клімат, біогеографія. У старших класах матеріал поглиблюється: учні починають вивчати такі складні питання, як глобальні екологічні проблеми, геополітика, економічний розвиток світу. Така структура програми відповідає віковим і розумовим можливостям учнів, поступово знайомить їх зі складними аспектами географічної науки [31].

Особлива увага в програмі приділяється краєзнавчому принципу. Учніма надається можливість досліджувати рідний край, вивчати його природні та

економічні особливості. Це допомагає не лише глибше розуміти особливості власного регіону, а й створює зв'язок з місцевим середовищем, пробуджуючи почуття відповідальності за свою місцевість. Наприклад, у 6-7 класах учням пропонуються проєкти з дослідження природних умов їхнього регіону, кліматичних особливостей, змін у ландшафті, що дозволяє побачити, як географічні чинники впливають на життя громади.

Окрім краєзнавства, програма спрямована на активне використання сучасних технологій та інтерактивних методів навчання. Вивчення географії супроводжується роботою з цифровими інструментами, як-от геоінформаційні системи, інтерактивні карти, онлайн-ресурси. Це дає учням можливість користуватися актуальними географічними даними, розвиваючи навички цифрової грамотності. Також запроваджені групові дослідження, дискусії та проєкти, що сприяє інтерактивному підходу до навчання. .

Практичне навчання є важливою частиною програми. Учні виконують практичні роботи та дослідницькі проєкти, які дозволяють на практиці розуміти географічні процеси. Наприклад, вони можуть вести «календар погоди», створювати карти місцевості, аналізувати природні ресурси рідного краю. Це сприяє кращому засвоєнню матеріалу та допомагає побачити зв'язок між теорією й практикою.

Програма також включає міжпредметні зв'язки з іншими дисциплінами, такими як біологія, екологія, історія, економіка. Це дозволяє учням бачити світ у комплексі, розуміти зв'язок між природними умовами й людською діяльністю, що сприяє формуванню в учнів інтегрованого світогляду.

Курс «Географія» у 6 класі називається фактично першим вступним систематичним курсом шкільної географії. Цей курс має ґрунтовну краєзнавчу основу. До програми цього курсу належить багато загальногеографічних понять та закономірностей, які в свою чергу необхідно опанувати шестикласникам для підготовки перед вивчення краєзнавчих курсів у старших класах школи. Варто зауважити, що більша частина цих понять важко буде сприйматися дітьми, яким по 11-12 років і не мають достатнього розуміння суті понять, особливо

взаємодії та взаємозалежності, процесів розвитку, тим більше якщо вчитель під час занять не використовує конкретного місцевого матеріалу, який має краєзнавчий зміст.

Основним завданням при вивченні курсу «Географія» є формування у дітей загальних понять та основи для подальших курсів географії. Паралельно з цим педагог формує краєзнавчі поняття, які можна сформулювати значно легше, коли учні заздалегідь ознайомлені з основними географічними поняттями та закономірностями. До прикладу, орієнтування на місцевості, форми поверхні, водні об'єкти тощо [31].

У 6 класі курс «Географія» охоплює 2 розділи. Перший розділ «Земля на глобусі й карті» знайомить учнів з темами «Глобус – модель Землі» та «Зображення Землі на карті». Обидві теми спрямовано на формування низки предметних компетентностей: читання карт, використання картографічних джерел інформації для орієнтування на місцевості, визначення відстаней між об'єктами тощо. Під час вивчення цього розділу можна використовувати краєзнавчий принцип навчання та використання засвоєного матеріалу на практиці, а саме орієнтування на місцевості за допомогою карти або плану місцевості, а також вимірювання відстаней. До другого розділу «Оболонки Землі» включено теми «Літосфера», «Атмосфера», «Гідросфера», «Біосфера та ґрунти», «Природні комплекси» та «Антропосфера». Цей розділ програми спрямовано на формування знань про оболонки Землі, взаємозв'язки явищ і процесів у них та між ними, розуміння цілісності планетарного й зональних природних комплексів. У 6 класі продовжено формування загальної географічної культури учнів/учениць, ключових компетентностей.

Формування в учнів географічних понять та закономірностей відбувається суттєво легше тоді, коли учні мають належні конкретні уявлення про свій край, а також райони туристських подорожей, які буди здобуті в процесі туристичної та краєзнавчої роботи. Навіть загальні знання дітей про одиничні об'єкти їх рідного краю, такі як рівнини, річки, височини і гори, озера тощо, вчитель використовує як основу при формуванні загальних фізико-

географічних понять та закономірностей. Таким чином, педагог підводить учнів до діалектико-матеріалістичного розуміння взаємозв'язків, що існують у природі між фізико-географічними об'єктами, явищами та процесами, природою і суспільством.

Таким чином, курс «Географія» у 6-му класі виконує надважливу роль, формуючи в учнів краєзнавчий погляд на географію, спираючись на конкретний матеріал рідного краю.

У 7 класі курс «Материків та океанів» охоплює 4 розділи. Географія у 7 класі є логічним продовженням курсу географії, що вивчався у 6 класі. Головною метою вивчення географії у 7 класі є формування географічних знань про природу материків та океанів, їхню цілісність і диференціацію природних умов. Водночас розширюються знання про географічну оболонку та її компоненти. Зміст курсу створює необхідну основу для розуміння учнями ролі географічної оболонки в житті людей і впливу суспільства на природні умови. [31].

Курс географії материків і океанів, який вивчається у 7 класі, має обмежені можливості у використанні краєзнавчого матеріалу, якщо розглядати порівнянні із попереднім курсом. Проте все ж таки, під час планування уроків і методики їх проведення можна використовувати краєзнавчий підхід до навчання.

При подальшому вивченні даного курсу, діти ознайомлюючись з природою материків, навчаються встановлювати взаємозв'язки між компонентами природи, також аналізувати і порівнювати об'єкти нашого материка з природою та її компонентами інших материків [19]. Тобто, основним підходом при вивченні даного курсу є порівняння, як метод здійснення краєзнавчого принципу навчання географії. Наприклад, під час вивчення того чи іншого материка, учні порівнюватимуть його географічні умови із умовами свого краю. Це можуть бути як геологічні умови, клімат, ґрунти, забезпеченість водою тощо. Під час вивчення школярами рослинності

материків потрібно, по можливості, показати рослини, які в минулому були завезені до нас та вирощуються дотепер зокрема, як декоративні.

Таким чином, модельна програма О. Запотоцького створює сучасне підґрунтя для вивчення географії. Вона спонукає учнів до дослідницької діяльності, розвиває їхню здатність мислити критично та бачити взаємозв'язки між явищами.

Для учнів 8 та 9 класів використовується навчальна програма для ЗЗСО, рекомендована Міністерством освіти і науки (Наказ МОН України від 03.08.2022 № 698) [5].

Чинна навчальна програма зосереджена на краєзнавчому підході до навчання. Її мета – допомогти учням краще пізнати свій рідний край, його природу, історію, культуру та проблеми. Уроки поєднують теорію з практикою: школярі досліджують місцеві природні ресурси, вивчають історичні пам'ятки, беруть участь у проєктах та екскурсіях.

Програма сприяє інтеграції краєзнавчого матеріалу у різні предмети, розвиває практичні навички та відповідальне ставлення до довкілля. Вона формує любов до рідного краю, виховує патріотизм і зацікавленість у його розвитку, поєднуючи традиційні методи з використанням сучасних технологій.

Вивчення географії у 8 класі «Україна у світі: природа, населення» спрямоване на формування науково-географічної картини своєї держави як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення. Цей курс допомагає учневі усвідомити себе громадянином України, сформувати знання про природу та населення країни, свого регіону, виховати повагу до українського народу, його культури, відчутти себе справжнім патріотом своєї держави. Програма курсу розрахована на 70 годин (2 години на тиждень), з яких 3 години становлять резерв часу. Важливим принципом побудови змісту курсу є інтеграція, що реалізується у поєднанні фізико- та суспільно-географічних складників під час вивчення природних комплексів і населення України та свого регіону з урахуванням уже здобутих знань про природу материків і океанів, населення країн світу з курсу географії, що вивчався у 7

класі. Зокрема, вивчення населення України здійснюється на основі тем про населення світу в курсах географії у 6 та 7 класах та внаслідок поглиблення їх змісту. Особлива роль географії у 8 класі полягає у значному її світоглядному потенціалі й тісних взаємозв'язках змісту із сучасністю та особистим досвідом учнів.

Для досягнення окресленої мети вивчення географії у 8 класі спрямоване на вирішення таких завдань:

- сформувати в учнів знання та уявлення про Україну як цілісну країну, в якій відбуваються різноманітні глобальні та регіональні природні, суспільно-географічні та екологічні процеси;
- розкрити нові поняття і закономірності та поглибити й узагальнити вже сформовані теоретичні знання з фізичної та суспільної географії;
- сформувати уявлення про окремі поняття суспільно-географічного змісту;
- продовжити розвиток практичних умінь і навичок самостійної роботи, що сприятимуть активній соціально відповідальній поведінці учнів у географічному просторі країни.

Курс географії України у 8 класі є ключовим у розвитку краєзнавчого мислення учнів, оскільки саме в ньому закладено найглибше занурення у вивчення рідного краю. Тут відбувається знайомство з природними та економічними особливостями України, що допомагає учням не тільки краще усвідомити себе як громадян своєї держави, але й сприяє вихованню патріотизму та гордості за свій народ і його досягнення. Завдяки комплексному підходу, курс розкриває перед учнями цілісну наукову картину України, яка поєднує знання про природу, клімат, ресурси та населення. Важливо, що така структура побудови курсу дозволяє формувати в учнів глибше розуміння власної держави через місцевий, регіональний досвід.

Під час вивчення кожної теми географії України учителю рекомендується знайомити учнів з особливостями свого найближчого регіону, оскільки це робить інформацію більш доступною і зрозумілою. Якщо учні мають

можливість спочатку ознайомитися з рідними місцевостями, це дозволяє їм розглянути свій край як невід'ємну складову частину великої України, зрозуміти його особливості й цінність у загальнодержавному контексті. Нову інформацію часто легше засвоїти, коли її пов'язують із тим, що знайоме учням з повсякденного життя.

Прикладом ефективного використання краєзнавчого підходу в цьому курсі є тема «Води суходолу і водні ресурси». Щоб створити початкове розуміння, учителю слід познайомити учнів із водними об'єктами свого регіону, такими як річки, озера, ставки чи підземні води, які знаходяться в їхній області або навіть у безпосередньому населеному пункті. Наприклад, якщо в області протікає велика річка, учні можуть дізнатися про її витoki, притоки, водний режим, екологічний стан тощо. Таке знайомство дозволить школярам краще зрозуміти структуру водних об'єктів України в цілому, адже, вивчаючи аналогічні об'єкти на інших територіях, вони зможуть зіставити їх з уже знайомими природними елементами свого регіону.

Іншим прикладом є вивчення теми «Демографічні процеси та статеві-віковий склад населення» [45]. Для цього, насамперед, учнів можна познайомити з основними демографічними показниками їхнього населеного пункту, наприклад, чисельністю мешканців, співвідношенням чоловіків і жінок, віковими категоріями, природним і механічним рухом населення. Такі дані є близькими і зрозумілими для школярів, оскільки вони описують знайомі реалії та дають можливість краще усвідомити демографічні процеси. Коли учні дізнаються, які демографічні процеси є характерними для їхньої області, їм легше буде зрозуміти загальноукраїнські демографічні тенденції, наприклад, порівняти приріст населення на рівні країни з тим, що відбувається в їхньому місті, районі чи області. Це наочно показує, як місцеві зміни є частиною загальнонаціональних процесів, дозволяє учням бачити свій регіон у межах України як єдиного цілого.

Крім того, така форма роботи виховує у школярів почуття єдності, формує розуміння відповідальності за свій регіон та країну. Вивчення природи

та населення України на основі локальних прикладів сприяє осмисленню учнями цінності рідної країни і стимулює їх до свідомого ставлення до навколишнього середовища, що є невід'ємною частиною формування національної ідентичності [38].

Останній розділ програми присвячений дослідженню природи та населення свого рідного краю та в підручнику подано орієнтовний план характеристики природи і населення свого адміністративного регіону (Додаток А).

Діти разом з учителем вивчають географічне положення рідного краю, його адміністративно-територіальний устрій, особливості природних умов і ресурсів, природокористування, об'єкти природно-заповідного фонду, кількість та структура населення, етнічний та релігійний склад, розселення, особливості зайнятості населення.

Рідний край вирізняється своїм унікальним географічним положенням, що визначає його природні та соціально-економічні особливості. Він розташований у межах певної адміністративно-територіальної одиниці, що впливає на його зв'язки з іншими регіонами та державою в цілому [24].

Природні умови краю формуються під впливом клімату, рельєфу, водних ресурсів, ґрунтів та рослинного і тваринного світу. Значний вплив на господарську діяльність має також різноманіття природних ресурсів, таких як лісові масиви, родючі ґрунти, мінеральні багатства або водні ресурси. У регіоні також є об'єкти природно-заповідного фонду, які відіграють важливу роль у збереженні біорізноманіття та екологічній рівновазі.

Населення краю характеризується певною чисельністю, віковою і статеву структурою. Воно має свій унікальний етнічний та релігійний склад, що формує культурне розмаїття регіону. Розселення залежить від природних умов, зокрема доступності водних ресурсів, рівня розвитку інфраструктури та історичних факторів. Особливості зайнятості населення визначаються економічними пріоритетами краю, такими як сільське господарство, промисловість, сфера послуг або туризм.

Рідний край зі своїми природними багатствами, населеними пунктами та історико-культурною спадщиною є важливим об'єктом для дослідження, збереження та розвитку, що створює можливості для підвищення якості життя його мешканців.

Вивченням географії у 9 класі «Україна і світове господарство» завершується географічна освіта учнів в основній школі на базовому рівні. На цей курс відведено 52 години (1,5 години на тиждень), з яких 3 години становлять резерв часу. Провідною метою цього курсу є формування знань про тенденції розвитку національного та світового господарства й визначення місця України в сучасному світі.

Зазначена мета передбачає реалізацію таких завдань:

- сформувати нові поняття й базові знання про суспільну географію та особливості розвитку сучасного господарства в Україні і світі;
- ознайомити із структурою світового господарства та її відображенням в економіці України, найважливішими глобальними проблемами людства;
- навчити виявляти та аналізувати економічні, соціальні й екологічні процеси та явища на глобальному, регіональному і локальному рівнях;
- показати роль міжнародного співробітництва у розв'язанні глобальних проблем людства;
- розвивати в учнів пізнавальний інтерес, інтелектуальні та творчі здібності, самостійну навчальну діяльність шляхом пошуку та опрацювання географічної і статистичної інформації з різних джерел.

Важливим принципом побудови змісту географії у 9 класі є інтеграція, яка реалізується через поєднання суспільногеографічних складових під час вивчення особливостей розвитку та розміщення господарства у світі, Україні та своєму регіоні.

Курс має чітко визначену практичну спрямованість, яка реалізується в ході виконання практичних робіт, аналітичних завдань та досліджень. Програмою передбачено виконання семи практичних робіт, з яких чотири є

обов'язковими для оцінювання. Вони спрямовані на розвиток умінь і навичок роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації.

Програмою передбачено виконання досліджень, тематика яких може бути змінена вчителем у рамках вивчення відповідної теми. При виборі теми дослідження рекомендується враховувати регіональні особливості, навчально-методичне забезпечення та матеріально-технічне оснащення освітньої діяльності. Із запропонованої тематики досліджень учень за бажанням вибирає 1-2 дослідження (впродовж року) та виконує його індивідуально або у групі. Результати дослідження презентуються і оцінюються вчителем. Цей курс узагальнює всі попередні знання, дає змогу систематизувати накопичену інформацію з географії і спрямований на розуміння глобальних соціально-економічних тенденцій у сучасному світі. Основною метою курсу є розвиток знань про те, як соціально-економічні процеси впливають на розвиток країн, регіонів та континентів, і які основні відмінності та схожості можна спостерігати в різних частинах світу [32].

Хоча курс економічної і соціальної географії має глобальне спрямування і менш підходить для локальних краєзнавчих студій, учителю все ж варто застосовувати краєзнавчий принцип, використовуючи метод порівняння. Такий підхід допомагає учням з'єднувати нові знання про світ з тим, що вони вже знають про власну країну чи навіть свій регіон. Порівняння знайомого з новим дозволяє з'ясувати схожі тенденції або відмінності в природних умовах, ресурсах та економічному розвитку.

Наприклад, під час вивчення теми «Природні ресурси та їх вплив на господарський розвиток» учитель може запропонувати учням порівняти природні умови своєї області з умовами однієї з країн світу, багатой на природні ресурси, скажімо, Канади чи Бразилії. Це дозволить учням розглянути, як природні умови впливають на економіку кожної країни, вивчити особливості використання ресурсів, а також усвідомити, чому деякі країни вдаються до експорту своїх ресурсів, тоді як інші розвивають власне виробництво. Подібний

підхід допомагає не лише засвоїти новий матеріал, а й поглибити розуміння ролі ресурсів в економіці.

При вивченні соціально-економічних показників країн, таких як ВВП, рівень зайнятості, структура населення, учитель може запропонувати учням порівняти, наприклад, показники України зі світовими лідерами, такими як Німеччина, Китай чи Японія. Це допомагає учням усвідомити, які чинники впливають на рівень економічного розвитку різних країн та які умови сприяють підвищенню або, навпаки, гальмують економічний розвиток. Порівнюючи такі показники, учні можуть краще зрозуміти місце України у світовій економічній системі, побачити перспективи та проблеми.

Також під час розгляду теми «Міжнародні економічні зв'язки» учні можуть вивчити, як країни вступають у економічні союзи для досягнення взаємовигідних цілей, та порівняти ці союзи з інтеграційними процесами, які відбуваються в Україні. Це може стати основою для обговорення значення міжнародного співробітництва для вирішення глобальних питань, а також дозволить учням зробити висновки про роль власної країни в міжнародному співтоваристві.

Таким чином, метод порівняння не тільки сприяє глибшому розумінню світових економічних процесів, але й дозволяє учням пов'язувати глобальні знання з локальними реаліями, роблячи вивчення курсу економічної і соціальної географії світу більш осмисленим та практичним. Це дозволяє зберегти зв'язок із рідним краєм навіть під час вивчення глобальних тем.

Проведення робіт із вивчення рідного краю у різних вікових категоріях школярів є надзвичайно ефективним та дієвим засобом навчання і виховання в учнів хороших цінних моральних якостей. В першу чергу це виховання національної самосвідомості та любові до своєї малої Батьківщини.

Якщо під час проведення уроку користуватися лише підручниками географії, то це є не ефективно, адже в цьому випадку не можливо глибоко і повно пізнати навколишній світ. Отож на допомогу вчителю приходять

частина цього великого світу – край, який простягається за вікнами рідної школи та є знайомим для дітей.

Вживання краєзнавчого матеріалу під час уроків географії організовується за певним порядком. З цією метою вивчається навчальна програма до курсу географії в залежності кожного класу.

Отже у ЗЗСО Дубечненської ТГ використовуються дві навчальні програми з географії, які орієнтовані на різні вікові категорії учнів. Програма для 6-7 класів за редакцією С. Запотоцького акцентує увагу на краєзнавстві, розвиткові аналітичного мислення та практичних навичок учнів через роботу з картами, географічними даними та цифровими технологіями. Завдяки поступовому поглибленню матеріалу та включенню тем, що стосуються глобальних проблем, учні розвивають здатність бачити взаємозв'язки в природних і соціальних процесах, що є важливою підготовкою до подальшого вивчення географії.

Програма для 8-9 класів більше орієнтована на формування компетентностей у аналізі та розв'язанні екологічних та економічних проблем. Вона включає глибше вивчення географії України, вивчаючи природні, економічні та соціальні аспекти країни та її регіонів. Основна увага приділяється розвитку практичних навичок, таких як складання карт, спостереження за природними об'єктами та проведення дослідницьких проєктів. Важливим аспектом є міждисциплінарний підхід, який дозволяє учням бачити взаємозв'язок між географією та іншими науками.

Загалом, обидві програми забезпечують учнів необхідними знаннями та навичками для глибокого розуміння географічних процесів. Програми поєднують теоретичне навчання з практичними вправами, де учні активно використовують краєзнавчий підхід, працюють з місцевими природними об'єктами та розвивають аналітичні здібності, що дозволяє їм краще орієнтуватися в світі та в своєму регіоні.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ДУБЕЧНЕНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

3.1. Методичні особливості використання інформації про Дубечненську територіальну громаду при вивченні шкільних курсів географії

Територія Дубечненської територіальної громади (ТГ) має досить багато краєзнавчих об'єктів, які можна використати в ході вивчення нового матеріалу на уроках географії. Такими об'єктами є заповідне урочище «Озеро Ченське», загальнозоологічний заказник «Дубечнівський», природна пам'ятка «Сторічний Дуб», річки Вижівка та Текля, підприємство ТзОВ «Дубечненський керамічний завод» тощо. Навчально-методичний матеріал про громаду розміщений в Додатку Б. До цих об'єктів можна організувати низку екскурсій під час вивчення відповідного матеріалу на уроках географії у 6, 8 і 9 класах.

Екскурсії до заповідних територій, озер, річок та підприємств є потужним інструментом для поглиблення географічних знань учнів, оскільки вони дозволяють на практиці побачити й зрозуміти явища, які розглядаються у класі. Ці екскурсії відкривають можливості для польових досліджень, спілкування з фахівцями й усвідомлення того, як господарська діяльність впливає на довкілля. Розглянемо детальніше, як ці компоненти можуть підсилити навчальний процес.

Під час вивчення курсу географії в 6 класі, а саме такої теми як «Природні комплекси – різні обличчя планети» екскурсії до заповідних територій, таких як національні парки або природні заповідники, дозволяють учням на власні очі побачити унікальні екосистеми й типові представники рослинного та тваринного світу конкретного регіону. Такими об'єктами є заповідне урочище «Озеро Ченське», загальнозоологічний заказник

«Дубечнівський», природна пам'ятка «Сторічний Дуб». Учні можуть спостерігати природні явища та процеси в їхньому природному середовищі, а не лише через фотографії чи відеоматеріали. Наприклад, вони можуть побачити, як виглядає первозданний ліс, що практично не зазнав втручання людини, або дізнатися про заходи, які вживають для збереження окремих видів. Такі візити підсилюють враження від вивчення біорізноманіття, функцій екосистем, кліматичних особливостей і збереження природних ресурсів.

Конкретно під час вивчення теми «Гідросфера» у 6 класі екскурсії до озер і річок дозволяють учням вивчати гідрологічні процеси безпосередньо на місцевості. Вчитель може організувати низку екскурсій до таких річок та озер громади, а саме річки Виживка та Текля, озера Ченське, Глухівське, Пісочне та ін. Вони можуть ознайомитися з видами водних об'єктів, зрозуміти важливість водойм для місцевих громад і проаналізувати стан водних ресурсів. Також учні можуть досліджувати прибережні екосистеми, які значно відрізняються від сухопутних, і зрозуміти їх значення для збереження біорізноманіття. Наприклад, під час екскурсії до річки учні можуть дослідити її швидкість течії, склад води, стан прибережної флори й фауни, а також обговорити, як на ці фактори впливає діяльність людини, така як забудова берегів або скидання відходів. Таке занурення в реальну обстановку допомагає краще усвідомити значення гідросфери та необхідність її захисту. Наприклад, під час екскурсії на річку Виживка учні можуть спостерігати процеси ерозії берегів або досліджувати гідрологічний режим водойми.

Екскурсії до заповідних територій, зокрема заповідного урочища «Озеро Ченське», загальнозоологічного заказника «Дубечнівський» дозволяють учням спостерігати за різноманіттям природних ландшафтів, біорізноманіттям та екосистемами. Вони можуть вивчати типи ґрунтів, рослинність, тваринний світ та геологічні утворення. Під час таких екскурсій учні дізнаються про заходи з охорони природи, роль заповідних територій у збереженні біорізноманіття та важливість екологічного балансу.

В ході екскурсій на природу учні можуть займатися збиранням даних для проведення польових досліджень, вимірювання параметрів середовища та вивчення екологічних показників. Вони можуть здійснювати вимірювання, збирати вибірки ґрунту та води для подальшого аналізу в класі.

Під час екскурсій на підприємства учні мають можливість ознайомитися з технологічними процесами виробництва, спілкуватися з представниками різних професій, що допоможе їм краще зрозуміти чинники розвитку і розміщення окремих галузей промисловості. Зокрема, під час екскурсії на Дубечнівський керамічний завод учні можуть безпосередньо на підприємстві ознайомитися з виробництвом цегли, черепиці та інших будівельних матеріалів. Також вивчення підприємств допомагає учням зрозуміти вплив промислових та аграрних підприємств на довкілля, а також вивчити заходи з екологічної безпеки та сталого розвитку [7].

Вивчення географії в 6-му класі є основою для формування системи наукових знань, які будуть необхідні для вивчення наступних тем. На початковому етапі навчання важливо враховувати вже здобутий чуттєвий досвід учнів, використовуючи його для кращого розуміння основних понять і закономірностей географії.

В особливу категорію вивчення географії входить спостереження за погодними умовами, які учні фіксують у спеціальних календарях. Це дозволяє учителям не тільки проводити практичні заняття, але й сприяти розвитку критичного мислення учнів через систематизацію і аналіз зібраного матеріалу. Під час таких занять учні складають графіки, які відображають зміни температури, опадів, напрямку вітру та інші метеорологічні показники. Завдяки цьому вони навчаються самостійно виявляти закономірності природних явищ і знаходити пояснення тим чи іншим змінам.

Для розвитку навичок спостереження та аналізу учні можуть виконувати різноманітні завдання, такі як визначення причин зміни температури протягом доби, аналіз залежності температури від хмарності й опадів або оцінка впливу

напрямку вітрів на погодні умови. Це сприяє глибшому розумінню фізико-географічних процесів та явищ у рідному краї.

Практична робота, яка здійснюється протягом навчального року, дозволяє учням краще засвоїти матеріал і підвищує інтерес до географії. Окрім того, навчальні екскурсії, як програмні, так і позапрограмні, відіграють важливу роль у формуванні компетентностей учнів. Екскурсії не лише стимулюють інтерес до географічних знань, а й сприяють розвитку колективізму та взаємодопомоги серед учнів, а вчителям дозволяють краще зрозуміти психологічні особливості кожного учня.

Використання краєзнавчого принципу у 7 класі в курсі «Географія материків і океанів» має важливе значення, оскільки допомагає учням зв'язати нові знання про віддалені території з рідним краєм. Хоча тематика курсу зосереджується на вивченні природних особливостей різних континентів та океанів, краєзнавчий підхід дає можливість поглибити уявлення учнів про природу, порівнюючи її з тим, що вони вже знають про свій регіон. Це підходить як для природничо-географічних особливостей, так і для ознайомлення з аналогічними процесами чи об'єктами у світі та вдома.

Наприклад, під час вивчення кліматичних зон або окремих кліматів материків учитель може запропонувати учням порівняти клімат їхнього краю з кліматом певних регіонів Африки чи Австралії, звертаючи увагу на загальні кліматичні особливості та різницю в умовах. Це допомагає учням зрозуміти, чому їхній рідний клімат є саме таким, а не іншим, і відчувати, що такі ж загальні кліматичні закони діють по всій планеті.

Інший приклад – при вивченні теми «Рослинність і тваринний світ материків». Учитель може показати учням ті види рослин і тварин, які були завезені з інших континентів і прижилися в їхньому краї. Також можна звернути увагу на спільні та відмінні риси в розвитку рослинності й тваринного світу. Наприклад, порівняння типових представників фауни Європи та Америки, таких як олень або вовк, допомагає дітям зрозуміти, як подібні

природні умови породжують схожі екологічні ніші, хоча види й можуть відрізнятися.

Під час вивчення рельєфу континентів учитель може запропонувати учням знайти спільні риси між певними формами рельєфу в їхній місцевості, як-от рівнини чи горби, і відповідними формами рельєфу в інших частинах світу, що допомагає розуміти глобальні процеси утворення рельєфу. Крім цього, такі порівняння розвивають навички критичного мислення та аналізу у школярів.

У 8 класі, під час вивчення курсу «Україна у світі: природа, населення», краєзнавчий принцип набуває особливого значення, оскільки він дозволяє поглиблено вивчати власну країну, звертаючи увагу на природу, економіку, культуру й населення свого регіону. Курс орієнтований на формування в учнів цілісного уявлення про Україну, її природне багатство й господарське значення, а також на виховання патріотизму та усвідомлення власної приналежності до нації. Застосування краєзнавчого підходу допомагає учням краще розуміти національні особливості й місце свого рідного краю у загальнодержавному контексті.

Під час вивчення теми «Води суходолу і водні ресурси України», краєзнавчий підхід дозволяє ознайомити учнів із водними об'єктами свого регіону. Учитель може організувати дослідження місцевих річок, озер, ставків або водосховищ. Наприклад, можна запропонувати дітям дослідити основні водні ресурси свого регіону, зокрема таких річок як Виживка, Текля, озеро «Ченське», озеро «Глухівське», обговорити їх значення для життя населення та економіки, розглянути проблеми забруднення або недостатньої кількості води, а також ознайомитися з природоохоронними заходами. Такий підхід дає можливість зрозуміти місцеві особливості водного середовища, а також узагальнити інформацію для порівняння з іншими регіонами України.

Вивчаючи у 9 класі тему промисловості, відвідування підприємств є не менш цінним досвідом, адже дозволяє побачити на власні очі різні види господарської діяльності та їхній вплив на природу. Екскурсії на промислові

об'єкти, наприклад, на виробничі підприємства або очисні споруди, дають змогу ознайомитися з процесами виробництва і технологіями, що знижують забруднення навколишнього середовища. Спостерігаючи за виробничими процесами, учні можуть аналізувати, як різні галузі промисловості впливають на повітря, воду, ґрунт і місцеве населення. Це дозволяє краще зрозуміти, які саме види забруднення існують і чому екологічні стандарти та норми такі важливі. Наприклад, відвідування очисних споруд допоможе на практиці зрозуміти, як очищують стічні води, і побачити, наскільки комплексною є ця робота для забезпечення безпеки води.

Крім того, під час таких екскурсій учні можуть поспілкуватися з фахівцями – екологами, інженерами, працівниками природоохоронних організацій. Спілкування з фахівцями з екології або представниками природоохоронних служб дозволяє дізнатися більше про сучасні проблеми навколишнього середовища та про практичні методи їх вирішення. Це може мотивувати учнів на подальше вивчення екології, географії, природничих наук та активну участь у захисті довкілля.

Таким чином, екскурсії до природних і промислових об'єктів перетворюють теоретичні знання на практичні, викликаючи живий інтерес учнів до географії. Вони поглиблюють розуміння екологічних проблем і допомагають учням усвідомити важливість відповідального ставлення до природи та ролі людства в збереженні екосистем.

Методичні рекомендації щодо використання місцевих матеріалів у процесі формування компетентностей учнів у Дубечненській територіальній громаді враховують унікальні природні, історичні, економічні та культурні ресурси регіону. Використання цих ресурсів у навчанні дозволяє учням глибше усвідомити особливості свого краю та сприяє формуванню знань і вмінь, які будуть корисні в реальному житті.

Значну увагу слід приділити природному потенціалу Дубечненської громади. Використання природних об'єктів і явищ місцевості на уроках географії та біології допомагає не лише краще зрозуміти екосистеми, але й

формує екологічну свідомість. Наприклад, організація екскурсій до місцевих водойм, лісів чи заповідників дозволяє учням безпосередньо спостерігати різноманіття флори і фауни, вивчати ґрунти, аналізувати кліматичні умови свого регіону. У рамках таких екскурсій можна організувати польові дослідження, як-от вимірювання температури води або дослідження рівня забруднення, що зробить навчання практичним і зрозумілим.

Регіональний компонент також варто використовувати для вивчення історії та культури громади. Школярі можуть знайомитися з документами, старими фотографіями та іншими матеріалами, які допоможуть їм краще зрозуміти історичне минуле рідного краю. Окремий інтерес у них викличуть проєкти з вивчення історії власних родин або ж проведення інтерв'ю з місцевими старожилами, що допоможе дітям не лише поглибити знання з історії, але й розвинути комунікативні навички та відчуття себе частиною спільноти.

Особливу увагу варто приділяти знайомству з економічною діяльністю в громаді. Екскурсії на підприємства та фермерські господарства допоможуть школярам дізнатися про особливості місцевої економіки, зрозуміти специфіку працевлаштування та перспективи регіону. На уроках економіки та географії учні можуть створювати навчальні проєкти, аналізуючи ресурси свого регіону, наприклад, розвиток сільського господарства чи малого бізнесу. Крім того, вони можуть спробувати розробити бізнес-плани, моделюючи підприємницьку діяльність, що формуватиме в них основи підприємницької компетентності.

Необхідно також виховувати в учнів екологічну свідомість та відповідальність за стан довкілля. Для цього можна організовувати прибирання місцевих парків, лісосмуг і водойм, що розвиватиме активну громадянську позицію. Під час уроків природничих наук діти можуть розробляти міні-проєкти на тему впливу діяльності людини на навколишнє середовище, наприклад, оцінювати стан води, ґрунтів чи аналізувати забруднення повітря. Також важливо розглядати питання раціонального використання ресурсів

громади, що навчить учнів цінувати природні ресурси та зберігати їх для майбутніх поколінь.

Отже, використання місцевих матеріалів допомагає формувати в учнів міжпредметні компетентності. На уроках географії та економіки можна застосовувати знання про природні ресурси, економічний потенціал громади, що розширює уявлення про їх застосування в реальному житті. На уроках літератури та історії можна обговорювати твори місцевих авторів, пов'язані з історією та культурою громади, що поглибить знання учнів і прив'яже їх до рідного краю. Уроки математики також можуть використовувати місцеві статистичні дані для розвитку навичок аналізу, наприклад, дослідження демографії чи економічних показників.

Крім того, важливо розвивати дослідницьку діяльність учнів через проєктну роботу. Учні можуть обирати теми, пов'язані з локальними особливостями як от природні ресурси, культурна спадщина або ж демографія громади. Важливим елементом проєктної діяльності є презентація учнями своїх результатів, де вони можуть порівнювати своє село чи район з іншими регіонами або ж пропонувати місцевим органам самоврядування шляхи розв'язання нагальних проблем, таких як екологічні ініціативи чи заходи з покращення туристичної привабливості.

Застосування краєзнавчого підходу та використання місцевих матеріалів у ЗЗСО Дубечнененської громади дозволяє учням краще зрозуміти особливості рідного краю, формує їхню відповідальність, патріотичні почуття та екологічну свідомість.

3.2. Методичні рекомендації щодо використання місцевих матеріалів при формуванні компетентностей учнів

Проаналізувавши особливості застосування краєзнавчого принципу навчання, ми можемо порекомендувати використовувати цей принцип на уроках географії через різні підходи, які допомагають учням глибше пізнати

свій рідний край і пов'язати теоретичні знання з практикою. Один із ефективних способів – це локалізація знань. Наприклад, вивчаючи клімат України, вчитель може розповісти про погодні умови та особливості клімату саме в тому регіоні, де живуть учні. Це допомагає зробити матеріал ближчим і зрозумілішим.

Також важливим є проведення екскурсій та польових досліджень. Виїзди на природу, до водойм, лісів чи інших цікавих місцевих об'єктів дозволяють учням побачити те, що вони вивчають, на власні очі. Наприклад, вивчаючи річки чи ландшафти, можна організувати похід до найближчої річки або пагорба. Крім того, під час занять корисно працювати з краєзнавчими джерелами, такими як місцеві карти, архівні документи, фотографії чи література. Це дає змогу детальніше дослідити історію, природу або господарство свого краю.

Ще одним важливим прийомом є створення різноманітних навчальних проєктів. Учні можуть розробляти карти ресурсів регіону, описувати туристичні маршрути чи досліджувати місцеві історичні пам'ятки. Це можна доповнювати інтерактивними методами, наприклад, організацією квестів, вікторин чи рольових ігор, які базуються на місцевому матеріалі. Важливу роль у навчанні відіграє залучення експертів – краєзнавців, екологів або працівників місцевих підприємств, які можуть розповісти про особливості регіону. Усе це допомагає зробити уроки більш цікавими та практично корисними, сприяє формуванню любові до рідного краю і стимулює інтерес до географії.

На основі використання місцевих матеріалів про Дубечненську територіальну громаду нами було розроблено 2 уроки географії для учнів 6 – 9 класів.

Урок-екскурсія: Вивчення виробничого процесу на Дубечненському керамічному заводі з виготовлення цегли

Клас: 9 клас

Тема: Знайомство з виробничими процесами та використанням природних ресурсів у виробництві на прикладі керамічного заводу

Мета:

1. Ознайомити учнів з повним циклом виготовлення керамічної цегли.
2. Показати, як мінеральні ресурси перетворюються на будівельні матеріали.
3. Сформулювати уявлення про екологічні аспекти промислового виробництва.

Завдання:

1. Розглянути використання місцевих матеріалів у виробництві.
2. Дізнатися про особливості виробничого процесу: від видобутку глини до кінцевого продукту.
3. Ознайомитися з професіями, задіяними на виробництві.
4. Оцінити екологічні наслідки та заходи для їхнього зменшення.

Хід уроку-екскурсії

1. Вступне слово вчителя:

Вчитель знайомить учнів з історією керамічного заводу у Дубечному, який є важливим підприємством для регіону, забезпечуючи місцевий ринок цеглою та іншими будівельними виробами. Описує значення цегли як будівельного матеріалу та коротко пояснює основні етапи її виробництва: видобуток сировини, формування, випалювання.

2. Ознайомлення з технологічним процесом на заводі:

Зупинка 1. Видобуток та підготовка глини

Учні відвідують зону видобутку глини або сховища сировини, де їм розповідають, звідки завод отримує глину (рис. 3.1), які її властивості є важливими для виготовлення цегли, як глину обробляють перед подальшими етапами.

Рис. 3.1. Кар'єр з видобутку глини

Зупинка 2. Формування та сушка цегли

Учням демонструють, як глина формується в бруски (рис. 3.2), що мають форму майбутньої цегли, та як процес сушки підготовлює заготовки для випалювання. Пояснюють, чому важливо видалити з цегли вологу перед випалюванням, щоб уникнути тріщин.

Рис. 3.2. Формування та сушка цегли

Зупинка 3. Випалювання у печах

На цій зупинці учні бачать печі (рис. 3.3), де заготовки нагріваються до високих температур, щоб отримати міцну керамічну структуру. Пояснюється роль температури в утворенні твердого матеріалу, який буде стійким до зовнішніх факторів.

Рис. 3.3. *Випалювання цегли у печах*

Зупинка 4. Сортування і контроль якості

Учнів знайомлять із процесом контролю якості (рис. 3.4), коли перевіряється кожна партія цегли. Учні дізнаються, за якими показниками оцінюється цегла (міцність, однорідність, розміри) і які відсоток браку може бути.

Рис. 3.4. *Сортування і контроль якості*

3. Вивчення професійного середовища

На різних етапах учні зустрічаються з працівниками заводу, які розповідають про свої професії, завдання, і знання, необхідні для їхньої роботи.

Обговорюється, яку освіту і підготовку потрібно пройти, щоб працювати у виробничій галузі.

4. Екологічні аспекти виробництва

На завершення екскурсії обговорюються екологічні аспекти діяльності заводу: виділення вуглекислого газу під час випалювання, використання енергії, вплив на ґрунт у зоні видобутку.

Розглядаються заходи, яких вживає завод, щоб зменшити свій вплив на довкілля: фільтри, обмеження у видобутку, заходи для рекультивації земель.

5. Підбиття підсумків

Вчитель запитує учнів, що нового вони дізналися про виробництво, як процеси на заводі пов'язані з уроками географії та економіки.

Учні діляться враженнями про те, які етапи виробництва здалися їм найцікавішими або незвичними.

6. Домашнє завдання:

Написати коротке есе на тему: «Як Дубечненський цегельний завод впливає на економіку і природу нашого регіону?».

Намалювати схему виробничого циклу виготовлення цегли або створити карту заводу з позначенням усіх відвіданих станцій.

Урок- практикум: Створення в школі невеличкого метеорологічного пункту

Клас: 6 клас

Тема: Створення метеорологічного пункту в школі: спостереження та аналіз погодних умов

Мета:

1. Ознайомити учнів з основами метеорології та її значенням для дослідження погодних умов.

2. Розвинути вміння проводити метеорологічні спостереження, фіксувати та аналізувати результати.
3. Розвинути навички роботи з метеорологічними інструментами та обладнанням.
4. Залучити учнів до практичної роботи, спрямованої на вивчення погодних явищ у їхньому регіоні.

Завдання:

1. Створити в школі метеорологічний пункт, де учні зможуть регулярно спостерігати за погодою.
2. Пояснити учням основні метеорологічні показники (температура, атмосферний тиск, вологість, швидкість і напрямок вітру, опади).
3. Зібрати дані для аналізу та прогнозування погоди.
4. Провести практичне заняття, використовуючи метеорологічне обладнання.

Підготовка:

1. Підготувати необхідні інструменти: термометри, барометри, гігрометри, анемометри, дощоміри.
2. Підготувати картки для запису спостережень.
3. Забезпечити учнів схемами та таблицями для фіксації даних.

Хід уроку**1. Вступна частина (5-10 хв)**

Вчитель розповідає про важливість метеорології як науки, яка вивчає погодні явища і їх вплив на людське життя та природу. Відзначає роль метеорологічних спостережень у прогнозуванні погоди та плануванні діяльності. Пояснює, що саме під час цього уроку учні започаткують створення власного метеорологічного пункту в школі.

2. Теоретична частина (15-20 хв)

Вчитель коротко пояснює основні метеорологічні показники: Температура повітря: як вимірюється та чому важливо її вимірювати (термометр).

Атмосферний тиск: що таке тиск, як він змінюється в залежності від погоди (барометр).

Вологість: як вимірюється вологість повітря (гігрометр).

Вітрові умови: вимірювання напрямку і швидкості вітру (анемометр).

Опади: як вимірюється кількість опадів (дощомір).

Окремо вчитель розповідає, як правильно використовувати кожен з інструментів для вимірювання, а також як записувати дані спостережень.

3. Практична частина (20-25 хв)

Учні разом із вчителем встановлюють метеорологічний пункт на шкільному подвір'ї або в іншому зручному місці. Вони отримують інструменти для вимірювання та починають проводити перші спостереження(Рис. 3.5):

Вимірювання температури повітря.

Визначення атмосферного тиску.

Оцінка вологості повітря.

Вимірювання швидкості та напрямку вітру.

Визначення кількості опадів за останню добу.

Рис. 3.5. Вимірювання учнями метеорологічних показників

Учні фіксують результати у спеціально підготовлених таблицях чи картках спостережень.

4. Аналіз результатів (10-15 хв)

Після завершення спостережень вчитель разом із учнями аналізує отримані дані. Наприклад, порівнюють температуру в різні часи доби або пори року, оцінюють вплив вітру на температуру, обговорюють причини зміни атмосферного тиску.

Заняття також включає дискусію про вплив погодних умов на життя людини, сільське господарство, транспорт, будівництво та інші сфери діяльності.

5. Завдання для учнів (5 хв)

Вчитель пропонує учням самостійно скласти короткі прогнози погоди на наступні 1-2 дні на основі зібраних даних.

Завдання може включати питання для домашнього аналізу:

Як змінюється погода за допомогою метеорологічних даних?

Як погодні умови можуть впливати на певні види діяльності в вашому регіоні?

6. Заключна частина (5 хв)

Вчитель підсумовує урок, відзначає важливість метеорології в повсякденному житті та анонсує наступні кроки щодо роботи метеорологічного пункту. Наприкінці уроку учням даються завдання на наступні заняття – продовжити спостереження за погодою та заповнювати журнали метеорологічних спостережень.

Домашнє завдання:

1. Підготувати короткий звіт про результати спостережень за погодними умовами на наступний тиждень.
2. Написати есе на тему «Як метеорологія допомагає людям передбачати погоду та планувати свою діяльність».

Рекомендації щодо використання краєзнавчого принципу навчання в ЗЗСО Дубечненської ТГ

1. *Використання локального матеріалу на уроках:* Учителям рекомендується інтегрувати краєзнавчий матеріал у навчальні програми з географії, історії, екології та літератури. Наприклад, вивчення географії Волині можна доповнити інформацією про особливості рельєфу, клімату та природних ресурсів території Дубечненської громади. Уроки історії можуть включати вивчення становлення місцевих населених пунктів, таких як Дубечне, та аналіз впливу історичних подій на формування громади.

2. *Проектна діяльність:* Організуйте учнівські проекти, присвячені дослідженню важливих місцевих питань. Наприклад, дослідження впливу Дубечненського заводу на екологію та здоров'я жителів може стати основою міждисциплінарного проекту. Учні можуть збирати дані, проводити опитування місцевих жителів, аналізувати стан природних ресурсів (води, повітря, ґрунтів) та формулювати рекомендації для громади щодо зменшення негативного впливу промисловості.

3. *Організація польових занять і квестів:* Проведення польових занять на природі дозволить учням дослідити рельєф, водні ресурси, флору і фауну місцевості. Наприклад, можна організувати еко-квести з орієнтування на місцевості, під час яких учні вчитимуться користуватися картами, GPS-навігацією, а також вивчатимуть природоохоронні об'єкти громади.

4. *Дослідження історико-культурної спадщини:* Рекомендується організувати дослідницькі проекти, в яких учні опитуватимуть старожилів громади про походження назв місцевих урочищ, історію населених пунктів або визначних об'єктів. Такі проекти можуть включати збір та документування усних історій, створення краєзнавчих альбомів, карт чи відеопрезентацій.

5. *Позакласна та позашкільна діяльність:* Школи можуть проводити тематичні конкурси, виставки та фестивалі, присвячені місцевій культурі, природі та історії. Наприклад, виставка фотографій «Мій край очима школярів»

або фестиваль народної творчості, де діти демонструватимуть свої знання про традиції та культуру громади.

6. *Використання сучасних технологій:* Створення цифрових ресурсів із краєзнавчим ухилом сприятиме інтерактивності навчання. Учні можуть створювати мультимедійні карти, відеоролики про цікаві місця громади чи віртуальні екскурсії, які можна використовувати на уроках або презентувати для жителів громади.

7. *Екологічні ініціативи:* Рекомендується залучати учнів до акцій з благоустрою громади, таких як прибирання територій, висадка дерев або очищення водних об'єктів. Ці заходи можна поєднувати з екоуроками, які поглиблюють розуміння важливості збереження природи рідного краю.

Отже, реалізація краєзнавчого принципу навчання в школах Дубечненської ТГ дозволить розвивати в учнів любов до рідного краю, формувати їхню екологічну свідомість і патріотизм, а також сприятиме розвитку практичних навичок і інтеграції теоретичних знань із реальним життям.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного нами дослідження можна зробити наступні висновки:

Краєзнавчий принцип навчання полягає у використанні краєзнавчої інформації для вивчення основних географічних понять і закономірностей. Його реалізація передбачає не лише знайомство з рідним краєм, але й постійне інтегрування краєзнавчих знань з іншими навчальними матеріалами, а також формування в учнів практичних навичок і вмінь, пов'язаних із краєзнавством.

Краєзнавчий принцип є одним із ключових методичних принципів в освіті, який спрямований на використання місцевого матеріалу в процесі навчання та виховання. Його головна мета – привернути увагу учнів до рідного краю, його історії, природи, культури, побуту, економіки та соціальних особливостей. Використання цього принципу сприяє формуванню у молоді патріотичних почуттів, поваги до культурних і природних багатств регіону, в якому вони проживають.

Краєзнавчий принцип є одним із провідних принципів у навчально-виховному процесі. Він обґрунтовується у працях В. Корнеєва, В. В. Обозного, О. М. Топузова, М. Ю. Костриці, Є. Й. Шиповича, М. М. Жупанського, Ю. А. Олішевської, В. В. Бенедюк, Т. С. Павловської та ін.

Методи краєзнавчого принципу навчання включають використання місцевих природних, історичних та культурних матеріалів у процесі вивчення географії. Це можуть бути екскурсії, польові дослідження, створення карт і схем регіону, робота з архівними документами та місцевими статистичними даними. Учні досліджують місцевість через проєкти, інтерактивні завдання, бесіди з краєзнавцями або організацію квестів, що сприяє кращому розумінню навколишнього середовища та формуванню зв'язку з рідним краєм.

Незважаючи на важливість краєзнавчого підходу, його ефективність значною мірою залежить від вміння вчителя організувати навчальний процес, використовуючи різноманітні методи і прийоми, такі як лекції, бесіди, інтерв'ю та інтерактивні ігри. Позакласна робота, зокрема через туристичні та краєзнавчі

гуртки, дає учням можливість поглиблювати свої знання, розвивати індивідуальні інтереси і здібності, що в результаті сприяє більш глибокому пізнанню рідного краю та географії в цілому.

У ЗЗСО Дубечненської ТГ використовуються дві навчальні програми з географії, які орієнтовані на різні вікові категорії учнів. Модельна програма для 6-7 класів НУШ С. Запотоцького та інших авторів акцентує увагу на краєзнавстві, розвиткові аналітичного мислення та практичних навичок учнів через роботу з картами, географічними даними та цифровими технологіями. Завдяки поступовому поглибленню матеріалу та включенню тем, що стосуються глобальних проблем, учні розвивають здатність бачити взаємозв'язки в природних і соціальних процесах, що є важливою підготовкою до подальшого вивчення географії.

Навчальна програма з географії для 8-9 класів більше орієнтована на формування компетентностей у аналізі та розв'язанні екологічних та економічних проблем. Вона включає глибше вивчення географії України, вивчаючи природні, економічні та соціальні аспекти країни та її регіонів. Програма сприяє інтеграції краєзнавчого матеріалу у різні предмети, розвиває практичні навички та відповідальне ставлення до довкілля. Вона формує любов до рідного краю, виховує патріотизм і зацікавленість у його розвитку, поєднуючи традиційні методи з використанням сучасних технологій.

Використання місцевих матеріалів допомагає формувати в учнів міжпредметні компетентності. На уроках географії та економіки можна застосовувати знання про природні ресурси, економічний потенціал громади, що розширює уявлення про їх застосування в реальному житті. На уроках літератури та історії можна обговорювати твори місцевих авторів, пов'язані з історією та культурою громади, що поглибить знання учнів і прив'яже їх до рідного краю. Уроки математики також можуть використовувати місцеві статистичні дані для розвитку навичок аналізу, наприклад, дослідження демографії чи економічних показників.

Важливо розвивати дослідницьку діяльність учнів через проєктну роботу. Учні можуть обирати теми, пов'язані з локальними особливостями, як-от природні ресурси, культурна спадщина або ж демографія громади. Важливим елементом проєктної діяльності є презентація учнями своїх результатів, де вони можуть порівнювати своє село чи район з іншими регіонами або ж пропонувати місцевим органам самоврядування шляхи розв'язання нагальних проблем, таких як екологічні ініціативи чи заходи з покращення туристичної привабливості.

Застосування краєзнавчого підходу та використання місцевих матеріалів у ЗЗСО Дубечнененської громади дозволяє учням краще зрозуміти особливості рідного краю, формує їхню відповідальність, патріотичні почуття та екологічну свідомість. У 6 класі краєзнавчий принцип застосовується при проведенні різних екскурсій до гідрологічних об'єктів, а саме річок та озер. У 7 класі цей принцип застосовується під час порівняння віддалених об'єктів із тими об'єктами, які знаходяться поруч. У 8 класі цілий розділ присвячений вивченню свого регіону.

Поєднання квестів, проєктної діяльності та історичних досліджень дозволяє зробити краєзнавчий принцип навчання більш ефективним і захопливим. Це сприяє не лише формуванню практичних навичок і розвитку міждисциплінарного підходу, але й глибшому розумінню учнями свого краю, формуванню відповідального ставлення до його природи та історико-культурної спадщини.

Дослідивши всі ці методи та прийоми краєзнавчого принципу навчання нами розроблені уроки та методичні рекомендації щодо використання краєзнавчого принципу навчання в ЗЗСО Дубечнененської ТГ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артющенко В. Популяризація краєзнавства в навчальних закладах. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2010. № 24. С. 4–6.
2. Бенедюк В. В. Краєзнавство та методика його навчання: конспекти лекцій. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 100 с.
3. Бенедюк В. В. Краєзнавство: Методичні матеріали для підготовки студентів до практичних робіт. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2019. 52 с.
4. Бенедюк В. В. Теоретико-методичні основи краєзнавства: навчальний посібник. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2011. С. 31–39.
5. Географія 6-9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, 2022. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf> (дата звернення 12.10.2024)
6. Денисик Г., Чиж О. Рівні краєзнавчого пізнання. *Історія української географії*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. Вип. 1 (7). С. 40–41.
7. Дубечненська територіальна громада URL <https://dubechnenska-gromada.gov.ua/pasport-gromadi-17-30-56-20-02-2018/> (дата звернення 10.10.2024).
8. Дубечненський керамічний завод URL <https://opendatabot.ua/c/37751933> (дата звернення 15.10.2024)
9. Жупанський Я. І., Круль В. П. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства. *Краєзнавство*. 1994. Ч. 1–2. С. 3–6.
10. Застосування краєзнавчого принципу на уроках географії. *Всеосвіта*. URL: vseosvita.ua/library/zastosuvanna-kraeznavcogo-principu-na-urokah-geografii-149707.html (дата звернення: 05.10.2024).
11. Застосування краєзнавчого принципу у формуванні предметних компетентностей учнів на уроках географії. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/zastosuvanna-kraeznavcogo-principu-u->

formuvanni-predmetnih-kompetentnostej-ucniv-na-urokah-geografii-55849.html

(дата звернення 15.10.2024)

12. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Скуратович О. Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навч.-метод. посіб. Київ: Навчальна книга, 2005. 319 с.
13. Корнєєв В. П., Корнєєв О. В. Видатні мандрівники, мореплавці та дослідники-краєзнавці. Харків: Основа, 2005. С. 224.
14. Корнєєв В. П., Круглик Л. І. Інноваційність – важлива ознака сучасної географічної освіти. *Географія*. 2009. № 17 (141). – С. 2–4.
15. Корнєєв В., Круглик Л., Ісаєва Г. Микола Тимофійович Янко. *Географія*. 2007. № 13–14. С. 70–71.
16. Корнєєв О.В. Методика шкільного географічного краєзнавства. Харків : «Основа», 2007. 144 с.
17. Костриця М. Ю. Витоки географічного краєзнавства в Україні. *Географія та основи економіки в школі*. 2000. № 2. С. 34–36.
18. Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство в системі національного краєзнавства. *Житомирщина на зламі тисячоліть*: наук. зб. Т. 21. «Велика Волинь». Житомир: М.А.К., 2000. С. 197–198.
19. Костриця М. Ю. Національне географічне краєзнавство: наукові засади, методи, проблеми. *Україна: географічні проблеми сталого розвитку*: зб. наук. праць. В 4-х т. Київ: ВГЛ Обрії, 2004. Т. 4. С. 86–88.
20. Костриця М. Ю. Практикум з географічного краєзнавства: посіб. для вчителя. Київ: Рад. школа, 1979. 160 с.
21. Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. Житомир: М.А.К., 2001. 360 с.
22. Костриця М. Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі: посіб. для вчителів. Київ: Рад. шк., 1985. 128 с.
23. Костриця М. Ю. Українське географічне краєзнавство: історія, методологія, постаті, практика. Житомир: Косенко, 2006. 444 с.

- 24.Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристська робота. Київ: Вища школа, 1995. 224 с.
- 25.Кравець Н. В. Краєзнавча робота в контексті навчально-виховної діяльності сучасного закладу освіти: методичний посібник. Дубно, 2016. 156 с.
- 26.Краєзнавство в Україні. URL: <https://www.wikiwand.com/uk/Краєзнавство> в Україні (дата звернення 12.10.2024)
- 27.Краєзнавство. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Краєзнавство>
- 28.Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю): довідник / упоряд.: Т. Ф. Григор'єва, Г. А. Вербиленко, Р. В. Маньківська [та ін.]; редкол.: П.Т. Тронько (голова) [та ін.]. Київ; Кам'янець-Подільський: Мошак М. І., 2003. 270 с.
- 29.Крачило М. П. Краєзнавство і туризм: навч. посібник. Київ: Вища шк., 1994. 191 с.
- 30.Мариняк Я. О. Географічне краєзнавство та методика його викладання: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Вид. центр ТДПУ імені Володимира Гнатюка, 2003. 64 с
- 31.Маханько І. В. Реалізація краєзнавчого принципу в урочній та позаурочній роботі з географії (з досвіду роботи). URL:<http://ru.calameo.com/read/>(дата звернення 12.10.2024)
- 32.Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт.: Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В., Довгань А. І., Совенко В. В., Даценко Л. М., Назаренко Т. Г., Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Нікитчук А. В., Яценко В. С., Довгань Г. Д., Грома В. Д., Горовий О. В.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSHpoetar.z.2022/Prirod.osv.galuz/Neohrafiya/Neohrafiya.6-9-kl.Zapototskyu.ta.in.06.05.2022.pdf> (дата звернення 12.10.2024)
- 33.Модельна навчальна програма «Географія. 6–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт.: Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г.,

- Даценко Л. М.). URL: 209
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSHpoetar.z.2022/Prirod.osv.galuz/Neohrafiya/Neohrafiya.6-9%20kl.Kobernik.ta.in.06.05.22.pdf> (дата звернення 12.10.2024)
34. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Географія. 6-9 класи. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2013. 64 с.
35. Обозний В. В. Краєзнавство і туризм в соціокультурному розвитку особистості. *Краєзнавство і туризм у соціокультурному розвитку особистості*: матеріали науково-практичної конференції, м. Глухів, 24–25 лютого 2011 р. Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2011. С. 94–97.
36. Обозний В. В. Краєзнавство: навч. посібник-практикум. 2 вид., доп. Київ: Науковий світ, 2004. 237 с.
37. Олійник А. Ю. Формування національно-патріотичного виховання на уроках географії. *Географія*. 2016. № 5-6 (297-298). С. 2–3.
38. Олішевська Ю. А. Шкільне географічне краєзнавство: навчальний посібник. Київ : «ФО-П Кравченко». 2020. 175 с.
39. Основи краєзнавства: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / кол. авт.; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ О. П. Реєнта. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 276 с.
40. Павловська Т. С. Географія Волині: практикум. Луцьк: ВежаДрук, 2018. 104 с.
41. Павловська Т. С. Географія Волинської області: навч. посіб./за ред. проф. І. П. Ковальчука. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 212 с.
42. Павловська Т. С., Бенедюк В. В., Григор'єва Н. В. Географічне краєзнавство в закладах загальної середньої освіти: навч. посібник. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2023. 224 с.
43. Павловська Т. С., Карпюк З. К., Лисюк Т. В. Екскурсознавство і музеєзнавство: навч.-метод. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 204 с.

- 44.Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування. *Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах*. Харків, 1994. С. 3–4.
- 45.Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2003. 352 с.
- 46.Побірченко Н. Педагогічне краєзнавство: теоретикометодологічний аспект. *Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. праць до 15-річчя АПН України у 5 томах. Т. 1: Теорія та історія педагогіки*. Київ: Педагогічна думка. 2007. С. 79–86.
- 47.Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика / за ред. О. І. Пометун. Київ, 2004. 192 с
- 48.Попович Г. Л. Методика формування краєзнавчо-туристичних знань у майбутніх вчителів географії: дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (географія) / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2015. 259 с.
- 49.Прокопчук В. Деякі аспекти теорії і методології шкільного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2011. Вип. 3. С. 29–35
- 50.Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / наук. ред. П. Т. Тронька; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Київ; Кам'янець-Подільський : Кондор, 2010. 240 с.
- 51.Різак В.П. Краєзнавчий принцип у вивченні шкільного курсу географії. *Географія*. Харків : «Основа», 2006. № 15-16.
- 52.Рудницька Н. Ю. Використання вчителями краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі: історико-педагогічний аспект. *Вісник Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка*. 2003. Вип. 12. С. 230–233.
- 53.Серебрій В. Дослідницька діяльність у географічній та екологічній освіті. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2013. № 7 (780). С. 3.
- 54.Спектор Ф. Н., Рубін С. М. Географія рідного краю. С.М.Рубін. Київ : Лібра, 2000. 88 с.

55. Ставітак К.О. Краєзнавство та батьківщинознавство у шкільному курсі географії. *Географія*. Харків : «Основа», 2012. № 2. С. 5-7.
56. Стойкова М. М. Краєзнавчий підхід у викладанні географії. *Географія*. Харків : «Основа», 2009. № 1. С. 5-8.
57. Сурмачова Є., Янковська М. Комплексна екскурсія у природу для учнів 6-х класів (на прикладі м. Миколаєва). *Географія та основи економіки в школі*. 2009. № 3. С. 30–33.
58. Суторміна Л. І. Географічне краєзнавство як засіб активізації навчально-виховної роботи: З практичного досвіду. *Географія*. 2008. № 7 (107). С. 7–14.
59. Топузов О. М., Самойленко В. М., Вішнікіна Л. П. Загальна методика навчання географії: підручник. Київ : ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
60. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
61. Трегубенко О. М. Методика викладання географії : навч. посіб. Луганськ : Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 340 с.
62. Шабанова Л. С. Застосування краєзнавчого принципу у формуванні предметних компетентностей учнів на уроках географії. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/zastosuvanna-kraeznavcogo-principu-uformuvanni-predmetnih-kompetentnostej-ucniv-na-urokahgeografii-55849.html>
63. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2001. 774 с.
64. Шамрай О. Роль краєзнавства у навчально-виховному процесі. *Педагогічний вісник*. 2002. № 4. С. 73–75.
65. Швець М. Краєзнавчий гурток як засіб формування компетентності учнів. *Географія та основи економіки в школі*. 2009. № 6. С. 20–27.
66. Шипович Є. Й. Методика викладання географії. Київ, 1981. 174 с.
67. Шищенко П., Муніч Н. Географічне краєзнавство: зміст, понятійно-термінологічний апарат, місце в географічній освіті. *Історія української географії. Спецвипуск: Краєзнавство*. 2001. Вип. 4. С. 6–8.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Орієнтовний план характеристики природи і населення свого адміністративного регіону[5]

1. Географічне положення.
  - 1) У якій частині країни розташований.
  - 2) Положення щодо столиці (відстань до неї).
  - 3) Із якими регіонами (областями, країнами) межує.
  - 4) Географічні координати крайніх точок.
  - 5) Наявність виходу до моря (за наявності характер берегової лінії, за відсутності найкоротша відстань до нього).
2. Адміністративно-територіальний устрій.
  - 1) Адміністративний центр.
  - 2) Найбільші міста (у тому числі республіканського, обласного значення).
  - 3) Кількість адміністративних районів, найбільші з них.
  - 4) Приклади селищ міського типу.
  - 5) Приклади сільських населених пунктів.
3. Історія формування та розвитку.
  - 1) Рік утворення регіону.
  - 2) Зміни у складі регіону.
  - 3) Видатні події в історії регіону.
  - 4) Роль регіону в господарстві країни (її зміни в часі).
4. Особливості природних умов і ресурсів.
  - 1) Рельєф (форми рельєфу, їх особливості, середні максимальні та мінімальні висоти).
  - 2) Геологічна будова (переважаючі гірські породи, їх залягання).
  - 3) Клімат (середні температури року січня та липня; кількість і види опадів; пануючі повітряні маси; переважаючі вітри).

4) Поверхневі й підземні води (річки, їх розташування, живлення, режим, характер течії; озера, їх походження та поширення; болота, їх походження та поширення; ґрунтові та артезіанські води).

5) Ґрунтовий покрив (типи ґрунтів, їх основні характеристики та поширення).

6) Рослинний покрив (типи рослинності, їх поширення, основні види рослин).

7) Тваринний світ (основні види, їх поширення).

5. Природокористування.

1) Природно-ресурсний потенціал регіону (мінеральні, земельні, водні, біологічні ресурси) та його використання.

2) Основні види забруднень довкілля.

3) Екологічна ситуація (стан атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, рослинного покриву татваринного світу). Її вплив на життєдіяльність населення регіону.

4) Основні заходи щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля.

5) Об'єкти природно-заповідного фонду.

6. Населення регіону.

1) Кількість населення (регіону, адміністративного центру, свого населеного пункту).

2) Структура населення (вікова, статева) та чинники, що на неї впливають (природний і механічний рухи).

3) Етнічний склад населення.

4) Особливості зайнятості населення (трудові ресурси, економічно активне населення, безробіття, зайнятість за сферами господарства)

ДОДАТОК Б

Навчально методичні матеріали про Дубечненську сільську територіальну громаду

Дубечненська сільська територіальна громада (ТГ) – територіальна громада в Україні, у Ковельському районі Волинської області. Адміністративний центр – село Дубечне. Площа громади – 15900.60 га, населення – 5475 мешканців (2018). Утворена 21 липня 2017 року шляхом об'єднання Глухівської та Дубечненської сільських рад Старовижівського району [6].

Водні ресурси: Річкова мережа на даній території доволі густа. Територією громади протікають такі річки як: Прип'ять, Виживка, Лють та Текля. Також на території ТГ знаходяться такі озера: Глухівське, Ченське, Луки, Домашнє, Мале. Щодо меліоративних мереж то тут є багато невеликих каналів загальною протяжністю 89,9 км. Дренаж – 541,2 км.

Мінеральні ресурси. В межах ТГ наявні такі корисні копалини: глина, торф, пісок, баласт. Також наявні родовища що експлуатуються, а саме Потоківське родовище глин та суглинків. На території є багато свердловин та криниць, наприклад, артсвердловина, розташована в с. Мокре в районі колишнього льонзаводу, діюча, яка обслуговує житловий масив колишнього льонзаводу.

Лісові ресурси. Лісистість даного регіону (відношення покритої лісом площі до загальної площі сільської ради, %) – 34 %. Землі лісогосподарського призначення складають 5382,4 га. ТГ має досить велике лісництво. Основними породами лерев тут є: сосна звичайна, дуб, береза, вільха чорна.

Природно-заповідний фонд. На території ТГ розміщується заповідне урочище «Озеро Ченське» місцевого значення, площею 52.0 га, створене рішенням облвиконкому від 23.11.1979 року № 401(межі не встановлені);

Промисловість. На території функціонують ТзОВ «Дубечненський керамічний завод» с. Дубечне – будівельні матеріали та цегла.